

TOLERANČNÍ PATENT

JEHO VZNIK A VÝZNAM

Napsali

ThDr. František Bednář a ThDr. Ferdinand Hrejsa

profesoři Husovy fakulty v Praze

V PRAZE 1931

Nákladem Svazu národního osvobození

Toleranční patent, jeho vznik a význam

dr. František Bednář

Dne 13. října 1781 došlo v zemích rakouských k události, jež vzrušila hladinu myšlenkového světa střední Evropy přes to, že se týkala jen nepatrného zlomku obyvatelstva zemí českých a rakouských. Císař Josef II. vydal Toleranční patent, jímž bylo umožněno tajným evangelíkům, aby se hlásili ke svému náboženskému přesvědčení a tvořili samostatnou církev, rozdělenou na dvě větve, evangelickou církev augsburského a helvetského vyznání.

Na prvním místě patent se týkal církve a náboženství. Ale od staletí právní poměry náboženské znamenaly nesmírně důležitou složku národního, politického a kulturního života vůbec. České dějiny pak jsou vyryty ve znamení boje o svobodu náboženskou. Od dob husitských do Bílé hory se individualita českého člověka vybíjela a uplatňovala právě v náboženském úsilí, jež mělo velice jasný ráz a důsledek mravní, kulturní, sociální i politický. V zemích českých se jako málokde jinde ukázal individualism protestantismu: měli jsme staroutravisty a novoutravisty, kteří se hlásili k husitství, ale dali působiti na sebe vlivům světové reformace luterské a kalvínské, vedle nich stála domácí Jednota bratrská, jež se probíla od uzavření se před veřejným životem až k snaze o jeho proniknutí zásadami evangelia, a byli zde i stoupenci směrů v Evropě pronásledovaných, psanci z ciziny, novokřtění, ano i unitáři. V jistém směru tato svoboda náboženská jevila se nesnází. Těžko bylo se dorozuměti a shodnouti na jednotné linii. Těžko se zrodila česká konfese, veliké dílo sjednocení rozdrobených evangelíků podobojí (utravistů), luteránů, reformovaných a Jednoty bratrské, jež vedla k veliké listině svobod, majestátu Rudolfovu. Ale v podstatě byl zde před Bílou horou živý ruch, vzájemné zápolení na poli kulturním – vzpomeňme jen na bohatou českou literaturu z této doby! – a sociálním. Svobodný český člověk byl zasazen jako samostatná jednotka do velikého zápolení duchovního, které tehdy charakterizovalo celou Evropu.

Bílá hora zničila tento život. Centralism církevní a náboženský byl zaplacen nesmírnými obětmi na statcích hmotných a duchovních. Národ byl zadržen ve svém svérázném vývoji. Na tuto skutečnost a neštěstí Bílé hory proto ukazují Palacký a Masaryk ve svém pojetí českých dějin.

Plných 160 let trvala doba »temna«. Zatím se na západě Evropy zrodil nový život. V Anglii vyšla ze staletých bojů vítězně myšlenka náboženské a církevní svobody. Francie se kymácela myšlenkově v předzvěstech blížící se revoluce, jež propukla především pod heslem svobody politické. Německo se chopilo myšlenky státního systému, jemuž podle Febronia se měl podřídit i organism církevní, odpoutaný od moci papežské. Celá Evropa se chvěla pod vlivem myšlenkového proudu osvícenství. Stoupá úcta před přesvědčeními člověka. Zdůrazňují se jeho mravní kvality. Uvolňují se pouta uniformity, aby jednotlivec se směl a mohl uplatnit. Na jeviště světové vystupují činitelé, kteří byli po staletí v pohrdání, láska k člověku, mírnost a snášlivost.

Jen Rakousko bylo oficiálně uzavřeno proti těmto proudům, jejichž vlny živelně strhovaly okolní myšlenkový svět. Marie Terezie žije ve starých představách. Jest bigotně oddána církvi římsko-katolické a ochotna obětovati – zcela ve směrnicích svého rodu a zvláště v tradici Ferdinanda II. – zájem státní zájmu církevnímu. Kacíři jsou v jejich očích zločinci a pobloudilí lidé, kteří propadají věčnému zahynutí. Stát musí podnikati všechno, aby v jejich zájmu přivedl je na cestu spásy v církvi katolické. Ale tento názor Marie Terezie musel vésti ke konfliktu s dvěma činiteli: s myšlenkovým světem, jenž tehdy ovládal Evropu zvláště na severu a západě, a s kacíři samými, kteří měli na náboženství zcela jiný názor nežli císařovna.

Rakousko představovalo proto v tomto období ruchu a touhy po pokroku ostrov reakce. Na západě Evropy se náboženské otázky, odmítané misionáři, prodebatovávaly svobodně v četných publikacích. V Rakousku misionáři slídí po kacířských knihách, a osvícený hrabě Špork jest vydán trestům právě pro ochranu, kterou poskytuje knihám nebezpečným tomuto starému, reakčnímu ovzduší, prosáklému plísni.

Dějiny se však nedají zdržeti. Na sklonku vlády Marie Terezie dochází k boji mezi tajnými evangelíky a tradicí pobělohorskou. Jde více nežli o věc církevní. Utkávají se dva světy, moci zevně velice rozdílné, při čemž dochází k zajímavému faktu: vítězí hmotně slabší, ale vnitřně silnější činitel, myšlenka svobody, třebaš prozatím okleštěná slovem tolerance.

Jest pak zajímavé, že tuto poměrnou svobodu vybojovali si drobní čeští lidé, chudí poddaní moravští, odbojem, jenž vyvrcholil v letech 1777–1781. Tehdy na Moravě vlivem misionářů, kteří prohlásili, aby lid dostali do léčky, falešný Toleranční patent, přihlásilo se na Valašsku 12 000–15 000 tajných evangelíků k svému náboženskému přesvědčení. Když byla léčka zjevná a docházelo k trestům, tito lidé vytrvali ve svém odboji po celá 4 léta a strhli k odboji evangelíky na jižní Moravě (zvláště r. 1780 a 1781) a konečně na Českomoravské vysočině (r. 1781). Byli souzeni zvláštním soudem v Brně, četné rodiny transmigrovány do Uher, mladí lidé odváděni na vojnu, do vesnic na řadu měsíců bylo rozloženo vojsko, probošt Hay provedl důkladnou reorganizaci církve katolické na Valašsku, dal vystavěti řadu far a škol, změnil duchovenstvo kraje, dal kacířům katolické knihy, vůdce dal přestěhovati do Uher. Ale toto ohromné úsilí ztroskotalo o vytrvalost tajných evangelíků, kteří až do skonu Marie Terezie prohlašovali, že vytrvají v boji, až se jim dostane svobody.

Marie Terezie ve svém stáří byla postavena tak před úkol, jenž přesahoval její rozhled a státnickou schopnost. Státní rada se klonila k názorům osvícenským, radíc k náboženské toleranci. Kaunic, »kacířský ministr«, jak jej nazývala papežská kurie, svob. pán Kresel, hrabě Blümegeu, někteří moravští šlechtici odsuzovali metodu pobělohorského útisku; byli to svobodní zednáři, jimž násilí ve věcech svědomí bylo velikým hříchem proti právům člověka. Císař Josef II., jakkoliv nebyl tak bezvýhradným přívržencem osvícenství a přejímal je potud, pokud bylo na prospěch státu, sám octl se v ostrém sporu s Marií Terezií, když šlo o cestu, jak mají býti evangelíci moravští posuzováni, a radil k toleranci. Okovy se proto uvolnily, ale nebyly sňaty s tisíců kacířů. Když Marie Terezie zemřela, bylo nařízeno všem, aby se zúčastnili smutečních bohoslužeb, ale na četných místech na Valašsku nepřišla do kostela kromě kostelníka ani jediná duše.

Neudržitelnou situaci na Moravě měl rozřešiti Josef II. Váhal před konečným krokem, aby nezadal svému církevnímu přesvědčení. Ještě v květnu 1781 vrácena byla tajným evangelíkům nosislavským žádost o svobodu roztržená s podotknutím, že na věčné časy jest vyloučena náboženská svoboda, o kterou žádají. Ale poměry byly silnější nežli rozhodnutí císařovo: když žádají olešničtí evangelíci o svobodu novou peticí, císař předkládá záležitost státní radě a dochází k vydání Tolerančního patentu 13. října 1781.

Toleranční patent znamená průlom do církevní politiky rodu habsburského, průlom takový, že za několik desetiletí muselo dojít k jejímu zhroucení. Počítá s prvkem, který jest základním činitelem pokroku lidstva vůbec, se s v o b o d o u s v ě d o m í. Nejde zde jen o náboženství, jakkoliv se pouze o něm mluví. Se svobodou svědomí souvisí svoboda projevů vědeckých, filosofických, politických. Celá staletí byla věnována v politice rodu habsburského úsilí, aby svoboda byla neúprosně potlačována. O ni vedl boj český národ. Trosky jeho bojovníků, malí čeští lidé, přinutili Josefa II., aby učinil ústupek tomuto předpokladu veškerého pokroku.

Co znamená Toleranční patent po stránce církevně-náboženské?

Patent jest uvozen slovy, že jest císař přesvědčen o škodlivosti útisku ve věcech svědomí.

Co praví tato slova úvodní?

Bylo to odmítnutí politiky nikoliv 160 let, jež byla provozována od Bílé hory, ale celého onoho zápasu, který vedli Habsburkové od svého nastolení v zemích českých proti duchu, jenž ovládal českého člověka. Teoreticky dává Josef za pravdu Husovi, jenž svým poselstvím, aby Čechové pravdy každému přáli, dal následujícím věkům program. Odsuzuje své předky, kteří se zapsali do dějin písmem krvavého násilí ve věcech víry, když již Evropa podobné cesty opustila a prakticky překonala jak mír augsburský tak i vestfálský. Jaké škody na stacích pro lidstvo nejčennějších byly napáchány právě násilím ve věcech víry a svědomí! Český národ jeho krutostí

téměř vykrvácel. Byl vybit, vysát kulturně i hospodářsky. Josefův patent prohlásil částečně, oč se bil český člověk od doby Husovy a zač trpěl, jako nikdo jiný v Evropě.

Velikými pokrokem právním bylo, že dosud tajní evangelíci, kteří byli v posledních letech jen »politicky« trpěni, dostali před zákonem vůbec jistá práva, počali právně existovati. Obdrželi právo organizovati se ve sbory a vésti veřejně svůj náboženský život. Bylo to ohromným pokrokem proti dobám, kdy konali tajně cesty do daleké ciziny, aby poslechli evangelického kazatele v Sasku, ve Slezsku (zvláště v Těšíně) a na Slovensku. V zemích, kde dosud byl protestantism pokládán za zločin proti církvi i státu, vznikají nové evangelické organizace. Mají právo budovati si své modlitebny a školy. Tyto dva pojmy znamenají možnost dvojí stránky protestantismu, jeho života náboženského a života kulturního. Vedle katolictví vyvstává pravoplatně protestantism. Jest zde možnost náboženského soutěžení; občané mohou srovnávati tyto dva útvary křesťanské, a již tento pouhý fakt má veliký význam pro vnitřní život národní. Protestantism tvoří charaktery velice svérázné. Jejich pouhá existence byla obohacením pro stát, když jim byla dána možnost života veřejného, nezkřiveného přetvářkou a pokrytectvím. Význam evangelických škol nebyl dosud doceněn. Existenčně zápasily za největší chudoby. Učitelé evangeličtí byli ztělesněním sebezapírání a často otrásající bídy. Ale byli – srovnáme-li je s jejich kolegy katolickými – živlem myšlenkově svobodnějším a kulturně záhy vyspělejším nežli tito.

Právo stavby modliteben a vlastních evangelických škol v době, kdy nebylo škol státních, bylo právem velikým. Evangelické sbory měly možnost nyní veřejně projevití činem, co bylo dosud jen skrytým pokladem jejich víry.

Evangelíci dostali právo povolávati si kazatele a učitele. Nikdo neměl zbraňovati kazatelům, aby nekonali bohoslužby ve svých modlitebnách, nenavštěvovali své nemocné souvěrce a nekonali veřejně jejich pohřby. Evangelickým učitelům byla dána poměrně veliká svoboda. Podléhali sice dozoru státnímu, ale ten se týkal jen učebné metody a nikoliv látky učebné. V poměru k historii např. měla tato svoboda cenu ohromnou, vzpomeneme-li si, že celá doba českých dějin, jež dnes se pokládá za vrcholnou a stěžejní, byla tehdy zastřena ve školách katolických rouškou mlčení nebo byla zkreslena tak, že k ní měl dostati český člověk odpor. I ze zpráv Hayových, který byl představitelem osvícenství v tehdejší rakouském katolictví, vidíme, jak nízké se poměrně kladly požadavky na školu katolickou, jež měla hlavně sloužiti za ústav katolicky výchovný, v němž děti odříkávají a ovládají jednotlivé články víry, ale kde o znalosti života minulého a přítomného neslyšíme mnoho.

Evangelíci dostali Tolerančním patentem právo, aby tam, kde svého kazatele sami vydržují, si jej také zvolili. Jen tam, kde by evangelického duchovního vydržovala vrchnost, měla míti ona právo jej povolávati. V praxi nenastala tato možnost nikde. Všude evangeličtí občané se zavázali, že budou svého duchovního platiti sami. Tím dostala se do jejich rukou veliká pravomoc, které katoličtí občané dosud neznali. Jim byli duchovní dosud prostě dosazováni, aniž byl brán na přání občanstva zřetel. Evangeličtí občané tímto právem volby stali se nezávislejšími a připravovali se tak ve svém církevním životě i na demokracii politickou, o kterou vždycky později usilovali.

V životě náboženském a kulturním nastal tudíž Tolerančním patentem přímo převrat. Patent dává do rukou evangelíků veliká práva, jichž dosud postrádali.

Podobně tomu bylo v životě veřejném. Až do Tolerančního patentu byli evangelíci v zemích rakouských živlem bezprávným. Nemohli získávati domů, statků, nebyli volitelní k úřadům ani ke službám občanským. Když na Valašsku došlo r. 1777 k hromadným přihláškám k církvi evangelické, octly se úřady před bolestnou otázkou, co mají činiti s evangelickými rychtáři. Podle patentů z roku 1726 a 1750 měl k úřadu rychtářskému kvalifikaci jedině katolík. O vyšších úřadech platilo to tím spíše. Toleranční patent uzákoňuje možnost, aby evangelíci dostávali tato práva, a možnost získati majetek nemovitý, práva občanská a mistrovská i akademické hodnosti cestou dispense. Co se týká práv majetkových, občanských a mistrovských, dispensi měly udělovati bez neshody krajské úřady, ve městech královských a věnných zemštích

komorníci, a kde by takovýchto nebylo, gubernium. Dispensi při žádosti o inkolát má udělovati česko-rakouská dvorská kancelář.

Evangelíci neměli býti podle Tolerančního patentu nuceni k účasti na procesích a náboženských úkonech církve katolické, jestliže by se jich nechtěli účastniti dobrovolně.

Při zadávání míst a volbách nemělo rozhodovati již náboženství, nýbrž osobní kvalifikace a schopnost žadatelova.

Tyto zásady, jež prohlásil Toleranční patent, znamenaly veliký pokrok v právním stavu říše a církevní politice rakouské vůbec.

Tisícům občanů, kteří se cítili bezprávnými a bezbrannými, byla dána právní opora a obrana. Rodiny, jež byly dosud nuceny vésti navenek náboženský život jim cizí, byly od tohoto staletého tlaku osvobozeny. Výchova mládeže byla svěřena rodičům, aby ji vedli v duchu svém vlastním. V životě veřejném byla jim umožněna existence, jež byla velikým pokrokem proti dosavadnímu útisku.

V těchto ustanoveních znamenal Toleranční patent nesmírný pokrok. Posloužil především tajným evangelíkům, zbytku českých husitů a Jednotě bratrské. Ale jeho význam přesahoval jejich hlouček, čítající nějakých 70 000 duší. Vytvořil zcela nové ovzduší, jež mělo své příznivé následky pro všechno občanstvo a celý národ.

Evangeličtí občané dostali možnost pěstovati svůj náboženský život. Živili se z počátku starou českou literaturou, kterou skrývali za velikého nebezpečí po staletí. Toleranční patent znamenal záchranu pro mnohou českou knihu, jež se zachovala již v málo výtiscích před slídivým zrakem misionářů. Český jazyk byl tehdy blízek vyhynutí. V evangelicích vystupuje přes jejich malý počet živel, který se učil češtině na staré bibli Kralické, na knihách bratrských. Rozumíme proto, že tito lidé, kteří téměř nechodili do školy, píšou česky daleko lépe nežli jejich české okolí a zvláště nežli úředníci, pokud vůbec česky psali. Evangelické školy po Tolerančním patentu založené byly vyhraněně české svým duchem i svou formou. Toleranční patent posloužil tak, aniž to bylo jeho účelem, k povznesení kulturnímu a národnímu.

V evangelicích vystoupil veřejně živel, který vědomě navazoval na českou reformaci. Postavy, jež byly již u mnohých krajanů v zapomenutí, byly evangelíky oživovány, jejich myšlenky stávaly se bližšími, a tím se konala veliká služba českému obrození. Evangelické sbory tvořily skupinu, kde nebylo potřebí v uvědomování lidu začínati od základů. Na Valašsku se prosté ženy již před Tolerančním patentem hlásily ke svým praotcům, kteří byli tíž »do šestého kolena«. Zevní vliv této složky národní nemohl se pociťovati pronikavě hned od počátku, ale byl důležitý nesporně.

Toleranční patent dal evangelíkům základnu, na které mohli usilovati o další rozvoj. Ve velikých chvílích politického boje a kulturních zápasů měli jasné vyhraněné místo. Útisk politický byl vždycky spojen s náboženskou reakcí. Bojovali proto o politické formy, jež reakci znemožňovaly. Stáli za Havlíčkem a Palackým. Bojovali za rovnost a rovnoprávnost. Stojíce hospodářsky v té době na jedné linii – vesměs rolníci a lidé chudí – prožívali i tíhu sociálních křivd jako něco, co nutno odstraniti. Soudržnost náboženská vedla k bratrskému cítění, které bylo příznivé tehdy sociálně spravedlivému programu a úsilí.

Evangelíci dostali částečnou církevní autonomii. Stát jim dal najevo, že jen jedna církev má právo na jistou blahovolnou pomoc státní po stránce správní. Radovali se z této autonomie a střežili ji, usilující o její naprosté provedení v úřadech nejvyšších, jež jejich církev měla. Toto smýšlení jest v podstatě zcela moderní. Směřuje k uvolnění svazků spojujících stát a církev. Činí církev neodvislejší a umožňuje jí, aby plnila své poslání i tam, kde se se státem rozchází.

Toleranční patent byl proto událostí velikého dosahu. Nebylo by však Rakousko Rakouskem, kdyby se postavilo za veliké myšlenky pokroku a spravedlnosti plně. Tradicím rodu habsburského odpovídalo, že se i osvícený Josef II. dal ovanouti při velikém rozhodnutí duchem, jenž byl brzdou pravého pokroku. A tak Toleranční patent přináší sice tajným evangelíkům svobodu, ale současně ji omezuje tak, aby se nestala dosavadnímu systému státnímu

nebezpečnou. Odčिňuje staré křivdy, buduje nový právní řád, ale tvoří křivdy nové a ponechává starou kostru církevní politiky v nové budově církevně politických řádů.

Toleranční patent se jeví za těchto okolností pokrokem částečným, jenž znemožňuje pokrok úplný.

Byl činem polovičatým, který přinesl zárodek dalších zápasů a znemožňoval rozvinutí plného života těch, jimž měl přinést osvobození.

Je nesen duchem, který se přežil.

Zásadní jeho nedostatek spočívá v tom, že se Josef II. nemohl rozhodnouti pro s v o b o d u , jež se stala velikým programem evropského západu. Učinil jí ústupek, jemuž bylo dáno jméno tolerance. Nikoliv plná svoboda měla zavládnouti v zemích rakouských, nýbrž pouhá blahovůle, jež dovede trpěti míněni odchylné a dává mu pocítiti, že jest něčím méněcenným. Toleranční patent dává evangelíkům částečnou svobodu a tvoří formy, jež znemožňují její prožití a využití. To jest hlubokým stínem na velikém činu, jenž se mohl státi daleko větším dobrodiním, kdyby byl býval proveden důsledně.

Císař dal evangelíkům práva, aby je ihned omezil. Sledoval při tom zájem dvou činitelů. Byl to stát a byla to církev římskokatolická. Stanovisko státní mu nedovolovalo, aby umožnil existenci organizace, jež by se vymykala státnímu vlivu a rozkazu. Tradice habsburská mu znemožňovala, aby svobodou evangelíků utrpěla církev katolická na svém vlivu, svém vynikajícím postavení a své moci nad duchovním životem občanstva. Josef zastavil se na poloviční cestě. Podvázal omezeními Tolerančního patentu nerušený vývoj, po němž volala doba. Rakousko opět pokulhávalo za osvícenou Evropou. Nejde jen za Francií a Anglií. Jde zvláště za Pruskem, jež ve Wöllnerovském ediktu v této době tvoří nové pojetí poměru státu k církvi.

Toleranční patent nedává náboženské svobody všem vyznáním. Jmenují se vyznání evangelická, augsburské a helvetské, a tzv. nesjednocení Rekové (tj. církve pravoslavná). Tato má možnost organizovati se právoplatně. Pro potomstvo Českých bratří a příslušníky staré české reformační tradice vůbec bylo toto omezení velikým zklamáním. V Čechách a na Moravě bylo na tisíce evangelíků, kteří toužili po tom, aby se směli i zevně přihlásiti k církvi svých otců, tj. k Jednotě bratrské, k víře Beránkově. Nebyla to touha jednotlivců. Znali ji rakouští státníci. Státní rada bar. Kresel, muž velice ušlechtilý, upozorňoval ve státní radě císařovnu Marii Terezii na to, že evangelíci v Čechách cítí husitsky. Nikoliv pro evangelíky vůbec, ale pro husity stavějí prý se chrámy v cizině, v Drážďanech a Prusku. Vidí-li český tajný evangelík, že by byla jiná církev trpěna, ale jeho nikoliv, cítí se utištěn. Kresel proto navrhoval, aby byla v Čechách dovolena církev husitská. Bylo to nejen přání evangelíků českých, nýbrž i četných evangelíků moravských. Již před Tolerančním patentem se hlásili četní tajní evangelíci v okolí moravských Vanovic (Boskovic) k husitství, a když byl prohlášen Toleranční patent, evangelíci v Čechách na Podřipsku, Litomyšlsku, někteří na Čáslavsku, na Moravě pak u Vanovic a v okolí Velké Lhoty u Dačic se hlásili jednak k víře Beránkově, jednak k husitství. Stará rodinná tradice zde ožila. Byla mocnější, nežli bylo úřadům známo.

Toleranční patent nedal svobody českým evangelíkům, aby se zjevně přihlásili k svému náboženskému životu, jenž byl shodný s náboženským životem praotců. Museli přijmouti název, který byl velké většině jich cizí a který jim byl úřady vlastně vnucen.

Patent učinil ještě více. Nedal oficielně nové církvi evangelické, jež se dělila na dvě větve, titul evangelíků. Před úřady byli nazýváni akatolíky, to jest odštěpenci od církve katolické, titul, který od doby toleranční se pocíťoval jako poníženi evangelických občanů, a jehož odstranění v protestantském patentu z 8. dubna 1861 bylo pro ně velikou radostnou událostí.¹⁾

¹ Jest zajímavé, že tento ponižující název ožil zase za republiky československé v nařízení ministerstva národní osvěty a vyučování ze dne 15. března 1922 č. 23 637, kde se jedná o akatolickém vyučování náboženství na středních školách!

Stát postavil se Tolerančním patentem na stanovisko, že bude rozhodovati o mnohých věcech, jež nesporně spadají do kompetence církve samé. Neběželo jen o věci hlavní, jako byl název církve. Zasahoval i do věcí nepatrných, a to způsobem pro evangelíky bolestným.

Evangelíci neměli možnost zřizovati své sbory podle volného uvážení. Patent ustanovil, že smí být zřízen sbor jedině tam, kde bylo v určitém obvodu 100 rodin, nebo 500 evangelických duší. Byl to ústupek česko-rakouské dvorské kanceláři, která úpěnlivě prosila císaře, aby neuděloval evangelíkům práva zřizovati sbory neomezeně, a navrhovala, aby se tak smělo dít jen v případě, kde by bylo 500 rodin na jediném místě, to jest vlastně nikde, poněvadž ani na Valašsku, kde byli evangelíci nejpočetnější, nebylo města tak velikého, v němž by bylo 500 rodin evangelických. Josef II. rozhodl, že má stačiti počet 100 rodin nebo 500 duší, a že není potřebí, aby bydlely na jednom místě, ale v nejbližším okolí, třeba na několik hodin vzdáleném. Praxe ukázala, jak této podmínky bylo někdy zneužíváno. Tak sbor v Bučině musel svou přihlášku opakovati čtyřikráte, nežli dostal od krajského úřadu povolení, aby se směl ustaviti. V Praze podmínka tato zdržela ustavení sboru reformovaného (tj. helvetského vyznání) o celá léta.

Evangelíci a nesjednocení Řekové dostali pouze právo soukromého vykonávání bohoslužby. Znamenalo to, že k těmto bohoslužbám měli přístup pouze evangelíci, nikoliv však osoby katolické. Stalo se nejednou, že byl evangelický kazatel upozorněn, že na jeho kázání byl přítomen katolík, a bylo mu pohroženo, že bude svého místa zbaven, připustí-li ještě někdy podobnou účast katolíkovu na bohoslužbách.

Pojmu soukromé bohoslužby odpovídalo, že evangelíci nesměli si stavěti chrámů ve vlastním smyslu, to jest budov, jež by svým zevnějškem naznačovaly, že jsou chrámy. Modlitebnami byly zvány budovy, v nichž se shromažďovali. Nesměly míti zvonů, věží a vchodu z hlavní ulice, jež označovaly chrámy katolické. Tento předpis stal se východiskem četných křivd, jimiž se označuje život církve toleranční. Byl sice v jednom směru výhodou. Evangelíci stavěli si modlitebny poměrně malé, nízké, soustředěné na kazatele; budovy ty se vyznačovaly velikou akustičností a prostotou, která byla vnitřnímu náboženskému životu na prospěch, třeba katolické okolí v ní vidělo pouhou chudobu.

Stát si vyhradil Tolerančním patentem vliv na obsazování míst farářských. Sbory měly faráře voliti, ale potvrzení měla udíleti konsistoř buďto těšínská nebo uherská (evangelická). Záhy po vydání patentu pak byla zřízena evangelická konsistoř ve Vídni, jejíž předsedu i přísedící jmenoval císař. Předsedou byl právník a katolík. Toto monstrum bylo snad jedině v Evropě: v čele administrativy církevní stojí muž jiné konfese! Jak mohl neodvisle a spravedlivě hájiti práv evangelické církve? Jeho poslání bylo rázu negativního. Měl dozírati na církve, aby nevybočovala z mezí svých práv a nestala se výbojnou. Iniciativnost nemohla vycházeti tudíž od tohoto úřadu, jenž byl spíše policejním úřadem, dovolujícím a zakazujícím nežli církevním ústrojím. Vycházela od instancí nižších, superintendentů, seniorů a zvláště sborů, které byly odkázány na sebe; tam se autonomie církve uplatnila plně.

Bylo zcela v duchu tehdejšího státu rakouského, že nepřipouštěl povolání jiných duchovních nežli ze zemí rakouských a uherských. Mělo to význam především pro evangelíky německé. Jejich souvěrci z Německa nesměli jim pomoci. Ale zákaz ustanovení duchovních z ciziny se týkal i evangelíků českých. Bylo jim znemožněno, aby potomci českých evangelických emigrantů z Německa se stali faráři v zemích českých. Evangelíci byli tudíž odkázáni na Slovensko a Uhry.

Stát si vyhradil rozhodování soudní ve věcech náboženských. O sporných otázkách, týkajících se církve evangelické, rozhodovalo gubernium za přítomnosti evangelického theologa nebo pastora. I toto ustanovení připoutávalo církve silně ke státu. A lze říci ke cti evangelíků, že takových sporných záležitostí vnitrocírkevních gubernia vůbec nerozhodovala nebo činila tak velice zřídka. Za to se množily spory útočného katolictví s nově zrozeným protestantismem; gubernia rozhodovala v nich často dosti libovolně, ale celkem přece v duchu stávajících zákonů a ve prospěch evangelické menšiny, již měl býti invektivami život znemožněn. Tak např.

gubernium moravské znemožnilo v Kloboukách stavbu evangelické modlitebny v sousedství mrchoviště, kde bylo pro ni vykázáno stavební místo. Jinde vzalo v ochranu evangelíky, kteří tvořili nový sbor za odporu vrchnostenského úřadu.

Záhy po Tolerančním patentu byla zřízena místa superintendentů, kteří po pravidle spravovali diecési, jejíž hranice se kryly s hranicemi zemskými. Císař jmenoval superintendenty s počátku beze všeho vlivu církevního. Jmenoval je v místech, od světa odloučených, takže neměli možnosti stýkati se se svými podřízenými sbory. Bylo spíše náhodou nežli úmyslem, že byl na Moravě jmenován superintendentem vynikající M. Blažek z Jimramova, snad vlivem svých přátel z kruhů šlechtických, s nimiž byl spojen vřelým přátelstvím jako svobodný zednář a iluminát. Jeho úřadování bylo však ztrpčováno, že se zanášel myšlenkou místa se vzdáti, a císař již vyjednával o tom, aby byl jmenován superintendentem farář z Hrubé Lhoty u Valašského Meziříčí, vesnička dodnes tak odříznutá od světa.

Stát prodchl takto Toleranční patent myšlenkami, jež byly sice běžné v Evropě ještě před 20 lety a jež se udržovaly hlavně v hlavách absolutistických panovníků, jimž bylo ideálem, aby i církev byla orgánem státním. Zatím co na západě se již svazek státu a církve uvolňoval, císař Josef evangelickou církev ke státu tím více připoutal. Rakousko zůstalo věrno své zásadě, že v pokroku nevede. Přiznávalo se vždy k teoriím, když již byly tak všeobecně uznávány, že se jevíly zastaralými.

Největší stíny má Toleranční patent v postavení, jež dal evangelické církvi v poměru k církvi římskokatolické. Smysl patentu jest ten, že evangelíci jsou ve státě jedině trpěni, poněvadž církev římskokatolická byla a jest církví vládnoucí, dominantní a nemá býti její država nikterak zmenšena.

Rakousko zůstalo věrno své tradici. Zatím co v Evropě již se veřejně stavějí vedle sebe církve jako stejně oprávněné, Rakousko uzákoňuje další trvání nadvlády církve katolické, jež byla jedinou od Bílé hory oficiálně uznanou církví ve státě. Třídí úředně občanstvo na katolíky a akatolíky, to jest občany plnoprávné a trpěné. Práva katolické církve byla, co se jejich členů týká, plně zaručena. Ale stát učinil více, co se týká těch, kdo se od církve odloučili. Evangelickému duchovnímu bylo zakázáno za každých okolností vykonati funkci na členu církve katolické. Naproti tomu bylo katolickému duchovnímu dovoleno konati za určitých okolností funkce na členech církví evangelických. Chtěl-li si povolati někdo katolického duchovního, nikdo mu v tom nesměl brániti. Neoprávněnost spočívala v tom, že podobné ustanovení nebylo učiněno o občanech katolických, že si smějí povolati duchovního evangelického. Evangeličtí občané a duchovní stáli vůči katolickému občanstvu a duchovenstvu se znamením inferiority na čele. Jen katolická církev měla duchovenstvo. Evangelická neměla farářů, měla jen akatolické pastory. Jen katolická církev měla chrámy. Akatolíkům bylo dovoleno stavěti jen modlitebny, jež měly ráz soukromých domů a nesměly rušiti svým vzhledem uniformity zevně katolického státu. Katolíkovi nebyl dovolen přístup do evangelické modlitebny. Vstěpován byl tak katolickému občanstvu v srdce předsudek, jenž nebyl vykořeněn až do doby moderní, kdy již bylo toto ustanovení dávno odstraněno. Matriky se vedly pravoplatně na farátech katolických. Tam muselo evangelické občanstvo docházeti pro matriční potvrzení a matriční výtahy. Evangeličtí pastoři byli povinni oznamovati katolickým duchovním všechny výkony, které konali na členech své církve, jako byly křty, oddavky a pohřby. Sami směli míti matriky jen rázu soukromého, které neměly veřejné platnosti. Poplatky za všechny výkony církevní platili evangeličtí poddaní duchovenstvu katolickému, jakkoliv výkony se dály duchovenstvem evangelickým. Císař Josef učinil zde ústupek dvorské kanceláři, poněvadž s počátku měl za to, že štolá patří duchovním evangelickým.

Toleranční patent dával sice možnost, aby se evangelíci hlásili svobodně k své církvi, ale i toto ustanovení bylo koncem r. 1782, tedy za jeden rok, omezeno. Počet přistouplých k církvím evangelickým byl tak veliký, že se ho vládnoucí kruhy vídeňské zalekly. Josef II. dal sám prohlásiti veřejně, že jeho přáním jest, aby občanstvo bylo věrno církvi katolické. Koncem r. 1782 pak vydal nařízení, že ten, kdo chce přistoupti k církvi evangelické, musí tento svůj

úmysl oznámiti nejprve na katolické faře a podrobiti se tzv. šestinedělnímu cvičení v učení katolické církve. Teprve tehdy, když by setrval i po tomto cvičení při svém úmyslu, měl dostati potvrzení, že jest řádně z církve katolické propuštěn, a směl provésti přístup do církve evangelické. Toto ustanovení stalo se pravou křížovou cestou těch, kdo s počátku váhali a rozhodli se pro přístup k evangelické církvi opožděně. Katolické duchovenstvo dovedlo ustanovení tohoto, jež bylo publikováno tak pozdě, že vešlo téměř okamžitě v platnost, využití způsobem někdy krutým ve svůj prospěch. Především vyložilo sobě pojem šesti neděl tak, že tyto týdny nemusejí za sebou následovati. Znamenají prostě 42 dnů. Evangelík, hlásící se do církve, měl se podrobiti cvičení, jež trvalo 42 dnů, od sebe třeba libovolně vzdálených. Tak někdy prodloužilo se cvičení na celá léta, až 7 let, a zlomilo často prvotní nadšení lidu, utýraného stálým docházením na katolickou faru. Když pak nepoužilo duchovenstvo tohoto výkladu jistě násilného, dostávali odstupující evangelíci stvrzenky, jež se jich dotýkaly bolestně svým urážlivým obsahem. Ještě počátkem 19. stol. nebyla výjimkou potvrzenka, kterou katolický farář stvrzuje, že poddaný ten a ten se podrobil šestinedělnímu cvičení, ale že při něm projevil takovou nevědomost, ano blbost, že se propouští a tím ponechává svému osudu. Ustanovení toto bylo katastrofálním zákazem, jenž znemožnil mnohým nerozhodným duším, aby se připojily k církvi evangelické. Druhým pak bylo ustanovení, jež obsahoval Toleranční patent již ve svém znění původním. Týkalo se smíšených manželstev. V manželstvích tzv. smíšených, to jest takových, kde jeden z manželů patřil k církvi katolické a druhý k církvi evangelické, byla zrušena možnost, aby manželé se dohodli o výchově svých dětí a o tom, ke které církvi mají náležeti. Všeobecnou zásadou byla tato otázka rozhodnuta v ten smysl, že tam, kde jest otec katolík, mají všechny děti, chlapci i dívky, býti vychovány katolicky. Kde byl otec evangelík, měli býti evangelicky vychováváni jen chlapci. Znamenalo to, že ze smíšených manželstev všechny dívky musely býti vychovány katolicky a jen přibližně polovice chlapců patřila k církvi evangelické. Poněvadž pak jest znám vliv žen na výchovu budoucího pokolení, získala tímto nařízením církve katolická četná rodiny, jež byly s počátku velice horlivě evangelické.

Toleranční patent jeví se za těchto okolností nejen patentem osvobozujícím. Jest i zákonem zakazujícím a další volný vývoj ztěžujícím. Svým stanoviskem k poměru církve ke státu a k postavení církve katolické znamená umožnění reakce v zemích českých i rakouských. Tyto směrnice vysvětlují, že jeho následky nebyly tak katastrofální pro církve katolickou, jak se mnozí obávali. Umožnily dosud tajným evangelíkům život, ale znemožnily jim jakékoliv mohutnější rozpětí sil a činnost, jež by byla otřesem tehdejšího systému duchovního života. Bylo potřebí veliké síly, aby evangelické církve za těchto okolností se udržely a nepodlehly katolické přesile, jež byla velmocí před zákonem, měla k dispozici pomoc státní, vládla velikými prostředky hospodářskými a udržovala občanstvo takřka v neprodyšném uzavření od církvi evangelických, aby jich nepoznalo. Tento stav pro evangelíky ponižující trval neztenčeně do r. 1848, kdy se zvláště čeští evangelíci postavili přímo živelně za ideje revoluční, za demokracii, rovnost a svobodu. A teprve rok 1861 umožnil jim, aby dosáhli cíle, o který od tolerance pracovali, plné samosprávy a rovnoprávnosti před zákonem. Evangelíci doby toleranční zůstali i po vydání Tolerančního patentu živlem utištěným, a tak si vysvětlujeme, že se v nich jevila odbojnost a nespokojenost až do doby moderní.

Toleranční patent za těchto okolností jeví se jako ústupek Josefův moderním proudům. Vytvořil ovzduší odpovídající více nové době. Dal jisté možnosti, jež posloužily celému národu českému. Kulturně vedl k pokroku, pomohl i obrozenskému hnutí. Ale rakouská metoda učinila i toto dílo polovičatým. Sepětí církve se státem nebylo k dobru ani státu ani církvi. Tolerance místo svobody, omezení práv části občanstva, nerovnoprávnost podkopávaly Rakousko v jeho existenci stejně jako nespokojenost jeho národů. Toleranční patent jak po stránce kladné tak i ve svých nedostatecích jest důležitým mezníkem v dějinách formace, jež se odsoudila k zániku.

Toleranční patent z 13. října 1781

prof. dr. Ferdinand Hrejsa

V těchto dnech a jmenovitě dne 13. října vzpomínati bude více než jeden milion evangelíků v naší republice dne pro ně nad jiné významného, dne vydání Tolerančního patentu, 13. října 1781. A spolu s nimi zamyslí se nad tímto dnem a jeho významem i všichni ti v naší republice, kdo mají porozumění pro významné chvíle v životě našeho národa a zvláště v jeho životě kulturním. Vždyť vydání Tolerančního patentu není jen záležitostí československých evangelíků, nýbrž je to událost hlubokého významu pro celý rozvoj našeho lidu a pro rozvoj duchovního života vůbec. Toleranční patent a události s ním souvisící a celý ten duch, který tenkrát zavanul lidstvem a vedl k náboženské toleranci neboli snášlivosti, jsou projevem zřejmě nové doby, silně odlišné od doby dřívější, nám pak a životu dnešní doby daleko bližší, než byla doba předtoleranční. A tu je arci nemálo zajímavé zamyslet se nad takovou dobou, kdy se rodil nový duchovní život lidstva, a ujasniti si, co nezdravého bylo tenkrát překonáno a co zdravého a dobrého se uplatnilo, aby vedlo k zdravějším a lepším poměrům pozdějším, až i k poměrům dnešním a budoucím.

I. Poměry předtoleranční

Máme-li si ujasnit toleranční dobu, musíme si napřed všimnouti poměrů, jež ji předcházely, z nichž a proti nimž tolerance vzrostla, aby poměry ty překonala a nahradila lepšími a zdravějšími.

Doba předtoleranční v našich zemích, doba císařovny Marie Terezie (1740–1780), je obdobím, které těsně souvisí s celou dobou předcházející od pohromy bělohorské. Máť celá ta doba od r. 1620 do 1780, zahrnující 160 let, v našich zemích celkem jednotný ráz, i když jeví se v ní jistý vývoj. Ale vývoj ten je tak pomalý a také tak málo patrný, že celá ta doba má jmenovitě po stránce náboženské svůj jednotný ráz. Je to doba, kdy stát a panující církve římskokatolická trvají v nejužším spojení, a nemajíce smyslu pro svobodu svědomí, potlačují společně dosavadní náboženství českého lidu, náboženství rozhodně evangelické, se vši fanatickou bezohledností, a ovládají svědomí i myšlení všeho lidu, bráníce všelikému svobodnému a samostatnému projevu, odchýlnému od stanoviska církevního. Náboženské zákony císaře Ferdinanda II., vítěze bělohorského, platí i za Marie Terezie a jsou potvrzovány a obnovovány vždy novými ustanoveními a nařízeními a nepřipouštějí v českém lidu jiného náboženství kromě vládnoucího náboženství římskokatolického. Náboženství evangelické, kdysi náboženství devíti desetin českého lidu, je v té době podle platných zákonů a ustanovení pokládáno za náboženství kacířské a je stíháno se vši přísností a krutostí nejen církví, nýbrž i státem, jenž v něm vidí neposlušnost a věc protistátní. Nekatolík nemá práva zastávati úřady, získávati majetek a čestné hodnosti, ani jiných lidských práv. Jakmile se prozradí, stává se jako zločinec předmětem církevního i státního soudního stíhání a trestání, jemuž lze uniknouti jedině odřeknutím se vlastní víry a vlastního přesvědčení a slavnostním uznáním katolické víry římskokatolické jako jedině spasitelné. Nepoddá-li se, anebo jestliže po odřeknutí se kacířství znova k němu se tajně vrátil a jeví se pak jako zatvrzelý ve svém kacířství, je stíhán a trestán buď nucenou prací v pracovnách a polepšovnách, anebo v pevnostech a městech na veřejném díle v poutech a řetězech, anebo je bit karabáčem, anebo je odsouzen k transmigraci do jižních Uher a do Sedmihrad, a někdy i odsuzován k smrti. Trest smrti bývá arci jen zřídka vykonán. Obyčejně dochází k odsouzení na smrt jen proto, aby byl evangelík-kacíř zastrašen a donucen k povolnosti a k odvolání. Ale jen se vmysleme do tehdejších poměrů, když ti, kteří se ničím neprovinili, než že žili náboženstvím svých otců a na té víře lpěli, na víře, založené v Písmu a v Kristově evangeliu, stoupenci Husovi a Českých bratří, B. Lukáše, Jana Blahoslava, Jana Augusty a Jana Am. Komenského, lidé pravidelně nejideálnější, nejlepší, nejopravdovější ve svém prostředí, byli stíháni jako nejpotupnější, nejohavnější zločinci, proklínáni svatou církví. Nejenže se nesměli shromažďovati k bohoslužbám, ale nesměli ani míti

evangelických knih, zděděných po otcích, nesměli ani projevit samostatné přesvědčení, odchýlné od učení katolické církve, nýbrž musili chodit ke katolické zpovědi, vykazovat se zpovědními listky, chodit ke katolickému přijímání, do katolických bohoslužeb, – sice byli udavači a farními úřady udáváni a pak předvoláváni a podrobováni podrobnému vyšetřování misionářů, a usvědčeni, hned stíháni, vězněni, vedeni před apelační soud do Prahy a tu odsuzováni jako zločinci. A ovšem pak byli trestáni vězením, bitím, nucenou prací a transmigrací. Dnešním lidem je těžko všecko to chápat a si představit takové středověké, nesvobodné poměry. A přece bylo to všecko zlé a temné, ale plná skutečnost, vzrostlá z mentality nám již naprosto cizí.

Ale ještě cizejší je nám smýšlení těch, kteří měli takové stíhání »kacířů« životním povoláním, tehdejších misionářů, jezuitských i arcibiskupských, kněží-fanatiků, kteří byli vysíláni do krajů, o nichž se vědělo, že tam žijí kacíři – ovšem tajně a skrytě před církevní vrchností. Misionáři, ti měli úkolem slídit po kacířích, je vyhledávat, vyšetřovat, zjišťovat a vydávat je soudu. Úkol ten, který vedl k utrpení a zkáze mnoha rodin, konali se vši horlivostí. Chodili den ze dne ve svém okrese, ode vsi ke vsi, od domu k domu, kde tušili něco kacířského, prohledávali domky od sklepů až na půdu a došky ve střeše, stodoly, chlévy, skryše, kde by našli co podezřelého, zaplétali podezřelé v rozhovoru ve vyšetřování, zkoušeli je z modliteb a z věrouky, pátrali po jejich zbožnosti, a běda, zjistili-li co podezřelého: dávali je pak s pomocí světského ramene do vězení a posílali je k soudu do Prahy. Při tom tito misionáři vypomáhali i místní duchovní správě, kázali, konali pastorační práci, mluvili s pocestnými, s dětmi, všude a vždy pátrali po stopách kacířství, aby je vyplnili. Projevovali podivuhodnou horlivost, hodnou lepší věci. Mnozí z nich svým slíděním po kacířství stali se tak obávanými a nenáviděnými v obyvatelstvu, že při jejich příchodu do vsi děti i dospělí utíkali a varovali jiné: »Vlk jde.« A když odcházeli ze vsi, zanechávali za sebou obyčejně nářek rodin, jimž odebrali staré vzácné české knihy náboženské anebo docela odvedli členy rodiny do vězení. V těchto misionářích je tehdejší katolictví jakoby zhuštěno a zesíleno a projevuje se v celé rozhodnosti, výlučnosti a důslednosti, nám a dnešní době již nespolehlivě. Jest to duch středověký, náboženský fanatismus, uchovávaný v určitých kruzích i do dnešní doby.

Bylo arci v zemích Marie Terezie mnoho dnes nepochopitelného. Souvisí to s tím, že panovnická rodina habsburská stála horlivě a rozhodně na stanovisku římskokatolickém, dbala pilně souhlasu s papežskou stolicí a uplatňovala zásady římské církve rozhodně v celé své říši v duchu přísně a výlučně římském, pokud jen bylo možno. Zájmy církevní byly tu i zájmy státními, i když stát přece jen v poslední době i vůči kurii hájil svou státní autoritu. Tak vládla Marie Terezie zvláště v zemích českých v duchu výlučného římského stanoviska a měla živý zájem o to, aby katolická církev v celé zemi se udržovala a vzkvétala a aby kacířství bylo tu všude potlačeno a vykořeněno.

Bylať Marie Terezie sama smýšlení rozhodně katolického. Byla věřící horlivou katoličkou. I když zájem státní stál jí v popředí, avšak vždy zájem státní a církevní splýval jí v jedno.

Tak v době, kdy v západní a střední Evropě již zavládaly poměry nové, země české, uherské a rakouské pod vládou Marie Terezie zachovávaly si ráz dosavadní, protireformační, výlučně katolický, a vláda bděla nad výhradním panstvím církve římské v zemích českých a rakouských a do jisté míry i uherských.

Ale ovšem i v zemích Marie Terezie přece jen v některých krajích počínají se vyskytovat výjimky z tohoto pravidla, výjimky vnucené vládě místními a zahraničními poměry, pro něž i panovníci habsburští musili více nebo méně připouštět v určitých územích náboženskou snášlivost.

Tak v zemích uherských při vši katolické výlučnosti přece jen platily z dob dřívějších četné zákony, kterými byla evangelíkům uherským, a tudíž i na Slovensku, zaručena nejen snášlivost, nýbrž svoboda a rovnoprávnost. Proto se tu také evangelíci augšpurského vyznání i vyznání helvetského (reformovaní, Kalvinisté) v hojném počtu udržovali, ba na

mnohých místech tvořili většinu. Vláda sice zákonů těch namnoze nedbala a omezovala je všelijak, časem evangelíky i stíhala, a jmenovitě evang. duchovenstvo, a odnímalá jim kostely i školy. Ale přes to tamní evangelíci tvořili ještě za Marie Terezie valnou část obyvatelstva, měli ještě četné kostely a konali v nich veřejně své bohoslužby a vláda nemohla to zameziti, zvláště z obavy před vzbouřením nespokojeného obyvatelstva a před tureckým nebezpečím. A tak snažila se i tu potlačiti evangelické hnutí, ale ne tak příkře a násilně, že by došlo ke vzbouření. Lid pak evangelický přes nátlak a nepřízeň vládní přece jen si udržoval své náboženství a veřejně bohoslužby, byť v omezené míře a za stálého příkoří.

Ve Slezsku pak, pokud zůstalo pod vládou Marie Terezie, platila již z doby dřívější císaře Josefa I. konvence Altranstädtská z 22. srpna 1707 a exekuční reces z 8. února 1709, vynucený na císaři švédským králem Karlem XII. Podle těchto smluv byl na Těšínsku vyhrazen pro tamní evangelíky chrám milosti v Těšíně. K němu patřili všichni evangelíci na Těšínsku v počtu 40 000. Kromě toho docházeli do Těšína i přčetní tajní evangelíci z širokého okolí v severovýchodní Moravě a i z Valašska. Evangelíci ve Slezsku na základě zmíněných smluv dosáhli omezené náboženské svobody, tedy vlastně tolerance, pro vyznání augsburské, přičemž byl jim připuštěn slezský ritus, silně konservativní, odchylný se od ritu katolického co možná nejméně. Byli i jinak omezení v činnosti náboženské a školní, ale přece jen se těšili z volnosti náboženského smýšlení a projevů zbožnosti v dovolené míře.

Z daleko větší, ba z úplné svobody těšili se evangelíci na krajním západě Čech, v A š s k u . Uchovali si svobodu tu z doby reformační a zůstali skoro v plném počtu evangelíky, a i když bylo Ašsko přivtěleno k Čechám, Marie Terezie 10. března 1775 zaručila ašským evangelíkům svobodu náboženskou s vlastní konsistoří. A tak došlo k překvapujícímu zjevu, že pod vládou přísně katolické vlády habsburské, stíhající v zemích českých i rakouských bezohledně všeliké evangelické hnutí, přece jen celé území ašské zůstalo čistě evangelickým a těšilo se z plné náboženské svobody, zaručené samou císařovnou, co v Uhrách trvala náboženská svoboda, zákony zaručená, aspoň v obmezené míře, a i ve Slezsku byla evangelíkům; smlouvami mezinárodními tolerance a chrám z milosti zaručen. A podobné poměry byly i v některých jiných zemích pod vládou habsburskou, jako zvláště v Terstu a v Haliči.

Ba více, ve vojsku císařském, ač stát sám byl přísně katolický, byla otázka náboženská již tak urovnána, že rozdíly náboženské zůstávaly nepovšimnuty. Všem bylo dopřáváno svobody náboženského smýšlení, ač o bohoslužebný život nekatolíků nebylo pečováno. Ale soukromé pobožnosti nebyly stíhány ve vojsku.

A ještě více: do samé r o d i n y císařské pronikaly evangelické vlivy, třeba potlačované. Sama císařovna Marie Terezie byla dcerou princezny, původně evangelické. A i mezi dvořany císařskými ocitli se i někteří evangelíci. I když musili své smýšlení uchovávat jen v soukromí, však přece evangelické vlivy tak zasahovaly, třeba jen tlumeně, i do císařské rodiny.

To všechno nutně vedlo k poznání, že taková různost vládního řešení otázky náboženské v zemích habsburských a taková rozmanitost poměru vlády k nekatolíkům v jednotlivých zemích od naprosté intolerance až k plnému uznání a svobodě nemůže býti řešením definitivním, nýbrž že je v zájmu vlády a zdravého vnitřního rozvoje celé říše třeba, aby vláda zaujala k evangelíkům co možná všude jednotné stanovisko. Nebylo dobře možno, aby ústřední úřady v každé z těch zemí dbali trvale jiné a vzájemně si odporující praxe, tu ochranné a snášelivé, tu nesnášelivé a stíhající. Takové poměry nutně ukazovaly potřebu nového řešení i v těch zemích, kde dosud byli tajní evangelíci stíháni jako kacíři.

A k novému řešení vybízely i styky mezinárodní. Země habsburské nemohly se naprosto odlučovati od zemí sousedních, evangelických, a nemohly trvale se ohraničovati proti vzájemnému styku obyvatelstva pohraničních zemí. Vláda sama stýkala se přátelsky nejen s katolickými, nýbrž i s evangelickými sousedními vládami a viděla, že evangelické mocnosti zřejmě se vzímahají, rostou a vzkvétají a ohrožují i samu habsburskou katolickou říši. Však ve Vídni dobře věděli, že přčetní čeští a moravští evangelíci utíkají se do Saska a Pruska a Pruského Slezska a tu všude tvoří četné samostatné evangelické sbory augsburského a

helvetského vyznání, a jiní že se přidržují ochranovské Jednoty bratrské, a že ze všech těch míst udržují živé styky s tajnými evangelíky v Čechách a na Moravě a že v českých zemích mnozí občas přicházejí do těchto exulantských sborů a mnozí touží po tom, aby mohli se trvale uchýlit mezi své krajany a souvěrce, do těchto zemí. I to vedlo a vésti musilo vládní kruhy habsburské k otázce, je-li vskutku správné, že v zemích poddaných stíhá se evangelictví, které v sousedních zemích blahodárně působí, jako kacířství.

Úvahy ty však neměnily zatím nic na tom, že za Marie Terezie evangelictví zvláště v zemích českých platilo v očích církve i státu za kacířství a zločin.

II. Vývoj k toleranci za Marie Terezie

V zemích českých za Marie Terezie trvalo stíhání kacířů z důvodů náboženských i státních v důsledku dosavadních zákonů, stále obnovovaných, a dosavadní vládní tradice, i z vlastního náboženského přesvědčení císařovny. Nejprísněji byli stíháni »vůdcové«, tajní evangeličtí kazatelé, kteří přicházeli ze Saska, Slezska a Slovenska, aby posloužili duchovně tajným evangelíkům českým, jakož i kolportéři kacířských knih, kteří přinášeli do českých zemí ze zahraničí knihy, tištěné v Žitavě, Břehu, Berlíně, Zhořelci aj. a na Slovensku. Zvláště ostře bylo postupováno proti těm, kteří přicházeli ze Saska a z Pruska do českých zemí a povzbuzovali tu tajné evangelíky, aby vyšli ze země, z duchovní poroby, a aby se usadili v Lužici, v Sasku a v okolí Berlína, kde jim kynula náboženská svoboda. Jmenovitě pruský král rád viděl, když tajní evangeličtí z českých zemí přicházeli do jeho země. Vidělť v nich osadníky zvláště vhodné a vítané k osazení a obohacení krajů málo osídlených v jeho říši, a počítal i s tím, že z nich mu vzejdou četní vojáci pro boje, jež vedl. To však nemohlo býti lhostejné habsburské vládě, která s nelibostí se dívala, jak z emigrantů těch posiluje král pruský, odpůrce habsburské říše, své země a své vojsko, co obyvatelstvo v zemích habsburských vystěhovalectvím těchto emigrantů řídne a pozůstává tu tajní evangeličtí stávají se živlem politicky nespolehlivým právě pro příznivý poměr k Prusku, pokládanému za ochránce evangelíků. Zvláště za tehdejších válek Marie Terezie s Pruskem (1756 až 1763) bylo to pocíťováno v kruzích vládních ve Vídni velmi nemile. Vinu neviděli tam, kde nejvíce byla, totiž ve svém nesnášlivém systému vládním, který přirozeně nemohl v evangelických poddaných buditi přichylnost k habsburské vládě, jež evangelíky pronásledovala, nýbrž jen v evangelických poddaných samých, v jejich evangelictví, kacířství. Proto vláda vídeňská měla se k těmto poddaným tím nedůvěřivěji a potlačovala v našich zemích ostře všeliké tajné evangelické hnutí. Císařovna si přála, aby v českých zemích byla jediná víra katolická – z důvodů politických i církevních.

Proto v r. 1762 zvěděla císařovna s nelibostí, že na Heřmanoměstecku na panství Jana Václava hraběte ze Šporku vyskytli se opět tajní kacíři, »husitská sekta«, která prý je tu z nedostatku vhodných duchovních správců valně zakořeněna. I uložila 6. února 1762 representaci a komoře v Praze, »ježto jest nutno zvědět, zda není snad v tomto království českém ještě více takových sektářských krajů«, aby v té věci byly získány co nejdříve spolehlivé zprávy. Ze strany vládní i církevní byla rozvinuta hned v tom směru veliká činnost a záhy se všech stran docházely do Prahy zprávy, zvláště vikářů, kde všude v posledních letech vyskytli se anebo dosud jsou podezřelí neb i usvědčení z kacířství. Vcelku ze zpráv těch bylo patrné, že kacířství se udržuje nejvíce v Polabí, na Roudnicku, na Kouřimsku, Mladoboleslavsku, Poděbradsku, Čáslavsku, Hradecku, Chrudimsku a na Českomoravské vysočině, jinde pak jen sporadicky, ale že hnutí to jen živoří a je namnoze potlačeno. Zvláště západní a jižní Čechy byly kacířstva téměř prosty a jen tu a onde vyskytli se kacíři ojediněle, a to ještě skoro jen mezi Němci, přistěhovalými z říše. V Praze bylo kacířství již téměř úplně potlačeno. Na Moravě bylo kacířství rozšířeno zvláště na Valašsku a na Českomoravské vysočině. Jinde se vyskytovalo jen sporadicky. V tom smyslu bylo úřady referováno i císařovně, že kacířství, i když tu a onde ještě se vyskytuje, je v celku již potlačeno. Ve skutečnosti přece jen potlačeno nebylo, nýbrž bylo jen potlačováno a krylo se. Aspoň i po roce 1762 zjišťují misionáři na přemnohých místech, zvláště v krajích již označených jako zvláště podezřelých, tu i onde

četné podezřelé a usvědčují mnohé z nich z kacířství, a snaží se plevel tu vytrhat a hnutí to udušit.

Ale v té době již se počíná uplatňovat i v kruzích vládních smýšlení poněkud jiné v poměru ke kacířům. Jestliže vláda dosud postupovala ve smyslu nesnášlivého protireformačního fanatismu, již počíná i do těchto kruhů pronikat nový duch, duch osvícenství. Z evangelické Anglie, z liberální Francie a z evangelického Německa proniká víc a více i do katolické říše habsburské. Politikové, proniknutí tím duchem, nehledí již na poměry v zemi se stanoviska nesnášlivého církevnictví, nýbrž především se zřetelem k hospodářskému, kulturnímu a politickému prospěchu země. Místo autority církevní, Říma, uplatňují autoritu rozumu. Jim je proto naprosto proti myslí stíhání a docela vypuzování jinověrců, když jinověrci ti jinak žijí ku prospěchu země. Dobře pozorují, že stíhání jinověrců je vlastní zemi k veliké škodě, když ochuzuje zemi o nejlepší pracovníky a vypuzuje je ze země, aby se jimi obohatily okolní tolerantní soupeřící státy, a že nadto takové stíhání jinověrců zavinuje, že jinověrci stávají se nespolehlivými poddanými, kdežto by snášlivostí mohli býti snadno získáni za poddané spolehlivé a nad jiné prospěšné. Proto politikové ti jsou pro snášlivost.

Stoupenci toho směru vyskytují se zvláště v kruzích vzdělanců a lidí svobodomyslných. Jmenovitě jsou mezi svobodnými zednáři. Ale jsou i mezi rádci císařovny Marie Terezie, zvláště se vyskytují v státní radě, kdežto v česko-rakouské dvorské kanceláři jsou osobnosti daleko konservativnější, lpějící na dosavadním postupu. Z rádců císařovniných v státní radě vyniká v osvícenství kancléř kníže Václav Antonín z Kouniců, těšící se naprosté důvěře císařovnině, jakož i člen státní rady Tobiáš Filip z Geblerů. Stejného smýšlení je baron Kresl, Sonnenfels, hrabě Blümegen, a jiní rádci císařští a spolu zednáři. Zástupci tohoto směru jsou i mezi kněžstvem a i vysocí hodnostáři jsou dotčeni osvícenstvím a počínají se míti snášlivě i k evangelíkům. Ale zvláště je důležité, že směru tomu se oddal i sám následník trůnu Josef II., od r. 1765 císař a spoluvladař své matky. Tak proti dosavadnímu výlučnému a nesnášlivě katolickému směru vládnímu vzrůstá se víc a více směr osvícensky snášlivý a po době nesnášlivosti, trvající přes 1½ století, blíží se doba, která směřuje k snášlivosti.

To se pociťovalo i ve veřejnosti. I tajní evangelíci tušili, že zima pronásledování a nesvobody již překročila vrchol a polevuje, a že blíží se doba rozvážení. Zvláště zrušení řádu jezuitského r. 1773 působilo osvobodivě. Tu již vzrůstá touha po svobodě náboženské a sociální a počíná se již hlásit ve veřejnosti. Evangelický lid, veden touto touhou, nemoha se u císařovny domoci úlevy, obrací se r. 1774 na pruského krále s prosbou, aby se jich ujal. A r. 1775 počíná se lid v Čechách bouřit, aby si vymohl sociální úlevu a náboženskou svobodu, a obrací se i proti kněžstvu a kostelům. Vláda zakročuje mocí vojenskou a potlačuje vzbuření. Ale bojí se zakročovati příkře proti hnutí, jež má náboženský ráz a vede k tomu, že mnozí utíkají do Pruska, kde jsou ochotně přijímáni. Pruský král pak získává si důvěru tajných evangelíků jako jejich ochránce. Toho se bojí rakouská vláda. Proto doporučí již i dvorská kancelář mírný postup proti tichým nekatolíkům, radíc přísné prostředky proti zatvrzelým. Vskutku počíná se postupovati mírněji proti kacířům. Proto již v lidu počíná se věřiti, že blíží se doba ulehčení a svobody. Misionáři na Valašsku využívají této víry a chtějíce zjistiti tajné evangelíky, namlouvají lidu, že vláda již hodlá vydati Toleranční patent, aby tedy se jen přihlásili k evangelické víře. Přihlašují se evangelíci u velikém počtu v 60 obcích valašských, volajíce po evangelické svobodě. Ale zprávy misionářů osvědčují se tu klamem. Lid, vida se podveden, počíná se v hněvu srocovat a setrvává houževnatě při svém přiznání k evangelické víře. Nechce se násilně vzepřítí vládě, chce i trpět, přikáže-li to vláda, ale od své víry neupustí. Vláda neví si rady proti takovému hromadnému postupu valašských evangelíků a proti jejich náboženské houževnatosti, ochotně i trpět. Přichází vojsko k utišení lidu. Ale spolu přichází i komise. V ní zasedají osvícenci, předseda baron Kresl, děkan Ferd. Kindermann a mikulovský probošt Leopold Hay. A komise ta brání příkrosti a hledí utišit vzrušený lid klidnými prostředky a získati je katolické církvi. A Josef II. píše 19. června 1777 své matce císařovně, doporučuje jí úplnou svobodu víry pro nekatolíky a vyslovuje se proti násilí ve věcech víry.

Císařovna sice 14. listopadu 1777 doporučí příslušným úřadům přísný postup proti nekatolíkům, kteří ruší veřejný pořádek, ale spolu ukládá, aby tiší náboženští pobloudilci byli zůstaveni péči duchovenské a milosrdenství Božímu. Má se přehlížeti, když se shromažďují v tichosti k svým pobožnostem ve své rodině, ale cizí a přespolní nemají k nim býti připuštěni. Nadále nemají již býti vybírány zpovědní cedulky. Tak upouští vláda od prostředku zvláště účinného k vypátrání kacířů. Tento přípis je již tak prodchnut osvícenským duchem, že dvorská kancelář česko-rakouská varovala císařovnu před tím, radíc setrvati na dřívějším přísném postupu. Ale státní rada doporučí nastoupenou novou cestu a císařovna zůstala při svém přípisu, který směřoval zřejmě již k jakési toleranci v zemích českých, ač jinak trvala na protireformačním postupu, jak o tom svědčí její obnovení náboženského patentu, když 27. srpna 1778 opětovala dřívější příkré protireformační příkazy.

Ale přes takové obnovování příkrých výnosů lid valašský si uvědomuje, že již se blíží doba úlevy. Tím povzbuzeni chodí již směleji do nedalekého Těšína a na sousední Slovensko, aby se tam účastnili bohoslužeb. Chodí tajně, ale nejen jednotlivě, nýbrž i hromadně. Rozhodnější z nich poslali do cela do Těšína, kde se v březnu 1779 sjeli zástupci mocností, aby jednali o utvrzení míru, žádost k zástupci Ruska, knížeti Repinovi, aby jim vymohl svobodu náboženskou. Vrchnosti hledí je schytat a ztrestat. Někteří z nich byli odsouzeni k transmigraci do Uher. I Hay, nevida výsledků své práce, zvláště když Liptál, Hošťálková a Pržno trvaly v odporu k církvi katolické, radil k transmigraci vůdců, naděje se, že ostatní spíše se poddají. Císařovna z obavy před Pruskem netroufala si však již užiti přísnějších prostředků. Příkazuje sice reskriptem z 8. března 1780, aby nebyly trpěny hromadné pouti do Trenčína a Těšína, ale nechce, aby se pátralo nadále, zda evangelíci chodí či nechodí do katolických bohoslužeb nebo konají-li si domácí bohoslužby nebo chodí-li jednotlivci do Trenčína a Těšína. Tolerance patrně roste. Přispívá k ní obava z Pruska, zájem státní, osvícenství a houževnatost valašského lidu, lpícího na víře otců, a odvaha tajných evangelíků, kteří již se odvažují veřejně se hlásit za evangelíky před samým císařem a prosí jej o svobodu, byť měli za to i trpět, ale nemíní se ani v utrpení víry své zřící.

Tenkráté totiž brzy nato v květnu 1780 jel císař Josef II. přes Moravu do Ruska. Když se bral přes Vsetín, uradili se vsetínští a okolní evangelíci, aby podali císaři žádost o svobodu. Sepsal ji Martin Bližňák, muž vzdělaný, a opsal ji vsetínský obuvník Jakub Olšák, a tu již pak Bubela a zmíněný Olšák podali ji císaři jménem 35 obcí, žádajíce o svobodu. Císař přijal žádost tu laskavě, slibuje, že se jim brzy stane po právu. Mluvili s císařem jako tajní evangelíci a nebyli potrestáni. Naopak. Císař měl se k nim milostivě. To byla tenkrát veliká věc, jaké nebylo od 160 let. Vykládali si to tím příznivěji. Viděli se již svobodnými. I povolavše si z Uher kazatele, který jim dosud tajně přísluhoval, chtěli, aby jim nyní konal veřejné bohoslužby. A tak dochází 12. května 1780 v pátek před svatodušními svátky k veřejným bohoslužbám v Senince na hranicích liptálských. Schází se tu na tisíce lidí a konají tu ev. bohoslužby. Vrchnost vidí v tom všem arci zakázanou nebezpečnou schůzi kacířů. I zakročuje vojensky. Vojáci, vyslaní vrchním ze Vsetína, zatýkají kazatele. Ale tu počal lid chovat se tak hrozivě, že vojáci propouštějí kazatele. V sobotu 13. května slaví narozeniny císařovny Marie Terezie ve Lhotě ve stodole Matouše Košuta. V neděli 14. května podává večeri Páně v lese Lánici. Káže pak ještě v Hošťálkové a v Kateřinovicích a vrací se do Uher. Došlo sice k zatčení a pak i k potrestání vůdců, k jejich transmigraci do Uher. Ale císařovna sama zmírňuje ten trest, když jim poskytuje na cestu značnou podporu, aby mohli v Uhrách samostatně hospodařit. I když tedy stále postupuje protireformačně, činí to již lidštěji než dosud a se soucitem, čehož dříve nebylo. Patrně ledy tají.

A tu již nedlouho na to císařovna umírá 29. listopadu 1780. Přes své horlivé katolictví měla se aspoň na sklonku své vlády přece jen k českým kacířům lidštěji než kterýkoli z jejích předchůdců v posledních 160 letech. Za její doby již ukazovaly se červánky svobody. Za jejího syna mělo vzejítí slunce.

III. Vznik Tolerančního patentu za Josefa II.

Nastoupení císaře Josefa II. na trůn po matce znamenalo velkou zásadní změnu pro poměr vlády k tajným evangelíkům. Změna ta jeví se postupně zvláště v silně zrychleném tempu vývoje, směřujícího k toleranci.

V Josefu II. nastupuje panovník sice katolický, ale katolický nikoli ve smyslu nesnášlivého výlučného římského katolictví, dosud vládnuvšího v habsburských zemích, nýbrž ve smyslu osvíceného katolictví své doby. Je rozhodně proti násilí ve věcech náboženských, váží si vzdělání, rozumu, osvícenosti a všeho toho, co je v zájmu a k prospěchu státu. Chce katolictví, ale ne ve smyslu papežské svrchovanosti, nýbrž duchovní katolictví. V tom smyslu chce reformovat ve svých zemích všechny poměry, i v církvi katolické, chce odstranit fanatismus a zavést náboženskou – ne sice plnou svobodu – ale snášlivost, toleranci a i tu ještě omezenou, tichou, bez veřejné vyhlášky.

Proto hned 31. prosince 1780, měsíc po svém nastoupení na trůn, již zrušuje náboženské komise, jež od doby pobělohorské pečovaly o potlačení kacířů, při čemž misionáři měli fanatickou horlivostí potlačovati svědomí a hubiti staré české náboženské knihy. Frant. Pelcl uvítal proto zrušení těchto komisí se zadostiučiněním a poznamenal si ve své rukopisné kronice: »Bylo jich na 24 v celých Čechách.« »Způsobily literatuře větší škodu, než kdyby Tataři anebo jiní barbaři zemi byli pustošili za mnoho let. Mnoho starých a výtečných knih docela vyhubili. Táhlí jako inkvisitoři celou zemi a mnoho lidí uvrhli do neštěstí a spálili nesčíslně mnoho knih.« Sám biskup Hay dí, že to byli »divoce horliví kněží«.

Zrušení komisí a misionářů bylo již zřejmým dokladem, že nastala nová doba a že za vlády nového panovníka počíná vanouti nový duch, který se projevuje především v oboru náboženském. A tu již evangelíci volají tím důrazněji po větší svobodě.

Zvláště evangelíci v Uhrách domáhají se svobody a práv, zaručených jim starými zákony, ale stále dosud porušovaných. Právní zástupce uherských evangelíků h. v. ve Vídni, agent ev. ref. Sam. Nagy, píše k výzvě císařově podrobný historicko-právní rozklad o právech uherských evangelíků a předkládá jej císaři 22. ledna 1781, žádaje v něm, aby uherským evangelíkům byla obnovena a zachována stará jejich práva. A 29. dubna 1781 dostávají se zástupci uherských protestantů k císaři a předkládají mu jménem své církve žádost o obnovení zákonů, zaručujících jim náboženskou svobodu.

V zemích českých sice konservativní úřady ještě postupují protireformačně. Tak v samé Praze ještě 16. ledna 1781 dochází k zatčení a vyšetřování několika »husitů«, tajných evangelíků, kteří rozprodávali mezi souvěrci evangelické knihy, přivážené jim tajně ze Saska, a podobně i jinde ještě dochází k stíhání tajných evangelíků. Ale císař již 31. března 1781 zakázal, aby nikdo nebyl pro víru transmigrován, a 12. května 1781 zastavil všeliké vyhledávání kacířských knih. Stíhání kacířů poněkud ubývá a přestává.

Tak v této době již všechno směřuje k toleranci. Na popud císařův jedná o toleranci již i dvorská kancelář česko-rakouská i státní rada. Dvorská kancelář, konservativně založená, snaží se brzditi postup císařův v tom směru. Jest sice též pro povolení *privatissimum religionis exercitium* (co nejsoukromější vykonávání náboženství), ale je proti dalšímu uvolnění. Ale již to je znamení, že i tento tak konservativní úřad nemůže se vzpírat toleranci v omezené míře. Státní rada pak, a v ní státní kancléř kníže Václav z Kouniců a pán z Geblerů jsou již rozhodně pro toleranci v širokém smyslu. A tu císař 16. června z Gentu svým nejv. rozhodnutím ruší dosavadní náboženské patenty protireformační a nařizuje, že nadále nemá býti činěn rozdíl mezi katolíky a protestanty v zemích mu poddaných, leč že nekatolíci nemají veřejné *exercitium*. Jen svévolní štváči a svůdcové mají býti nadále stíháni. Dvorská kancelář sice navrhuje omezení rovnoprávnosti, ale státní rada je pro svobodu a rovnost.

To bylo arci rozhodnutí velikého zásadního dosahu. Jím byl vlastně dosavadní protireformační systém odstraněn a zásada tolerance byla proklamována – zatím arci jen pro ústřední úřady. Ale odtud zásady ty ovšem musily poněkud pronikat i do širší veřejnosti. Celé

ovzduší již ponenáhlu se mění, jako když na jaře ustupuje mráz a počíná vanouti teplejší jarní dech.

Za takového vývoje poměrů tajní evangelíci také pociťují uvolnění a cítí se nemálo povzbuzeni a posílení, aby aspoň nejodvážnější z nich se tím usilovněji domáhali svobody. A tak jmenovitě Nosislavští obracejí se v květnu 1781 na úřady s žádostí o svobodu. Olešničtí pak někteří, byvše zatčeni pro ukrývání a čtení českých ev. knih, již směle a důvěřivě se hlásí k svému náboženství: »Chceme se držeti zákona Páně.« Ve smyslu nových zásad, císařem prohlášených, jsou propuštěni a tu posílají ze svých řad Jiřího Jakubce do Vídně. A ten se obrací na agenta ref. církve uherské Samuela Nagye – patrně zná tohoto horlivého zástupce maďarských reformovaných ve Vídni – a ten jim píše žádost k císaři o svobodu. Jest to překvapující doklad spojení Olešnických a Nosislavských s maďarskými reformovanými. Nosislavští bývali v Réci v Uhrách u večere Páně a stýkali se s vojíny »kalvínské víry«. I jiní měli takové spojení. Z Javorníka byl exulant Novák v Miškovci a odtud udržoval spojení s tajnými evangelíky v Javorníku a uváděl je ve styk s ref. církví v Miškovci. Styky těmi se vysvětluje, že právě Nosislavští, Javorničtí, Olešničtí a z celého okolí již v této předtoleranční době projevují zájem o reformované vyznání, co jinde styky tajných evangelíků v Čechách a na Moravě s evang. kazateli a. v. na Slovensku a v saských exulantských sborech je disponují pro vyznání augsburské. Styky pak tajných evangelíků v Čechách a na Moravě s exulanty ve Slezsku a v Berlíně uplatňovaly mezi nimi vlivy tu reformované, tu luterské, tu zase ochranovské Jednoty. Císař žádost Olešnických vlídně přijal. A docházely i jiné žádosti.

Žádosti ty ukazovaly císaři potřebu, aby otázka tolerance byla řešena nejen negativně zrušením dosavadních protireformačních patentů, nýbrž i pozitivně jednak vyhlášením zásady tolerance pro ústřední úřady, jednak podrobnějšími ustanoveními pro úřady po celé zemi. Šlo o to, jak otázku tu rozřešit. A tu císař postupuje důsledně ve smyslu rozhodnutí gentského ze 16. června a směřuje k volnosti svědomí, ovšem trváje na soukromém exercitiu.

V tom smyslu předkládá 3. září státní radě anonymní spis, v němž se zračí vlastně císařovo stanovisko: »Úvahy o náboženských rozdílnostech.« Ve spisku tom se žádá urovnání náboženských růzností v obyvatelstvu v zájmu státu po příkladu, jak je otázka ta již urovnána ve vojsku, totiž poskytnutím volnosti svědomí i nekatolíkům. Gebler a Kounic a státní rada to schvalují.

Zajímá, že tu císař směřuje k toleranci v zájmu státu, a že nic se neptá na zájem římské církve, nic se nedotazuje, jak dříve tomu bývalo, papežské stolice, nýbrž jen svých nejbližších osvícenských rádců, a pak že je mu vzorem pro řešení jeho vojsko, kde konfesijní rozdíly silně ustupují do pozadí v zájmu zdatnosti vojenské. Císaři zřejmě jde jen o zájem státu i v otázce náboženské a přeje si příklad tolerance, osvědčený ve vojsku, rozšířit v celém státě.

V tom smyslu dochází 13. září 1781 k Nejv. rozhodnutí, ve kterém císař projevuje vůli, aby evangelíkům a pravoslavným se všude povolily soukromé bohoslužby a aby tak náboženská tolerance všude se uplatnila. Mají být úplně volní jako katolíci. Jediná přednost katolické církve má být veřejnost jejich bohoslužeb. Evangelíkům a pravoslavným povolují se modlitebny, arci bez věže, zvonů a vchodu z ulice, bohoslužby v nich i získávání majetku a hodností. Jde tedy o širokou toleranci, omezenou toliko soukromým rázem bohoslužeb. Ale překvapuje, že císař nechce, aby tolerance byla vyhlášena veřejným prohlášením, nýbrž jen aby byla prováděna v tichosti v jednotlivých případech pouhými dispensacemi. Počítal asi s menším počtem tajných evangelíků – zvláště měl na mysli uherskohradištský kraj, tedy Valašsko, kde má úřad povolit tamním evangelíkům modlitebny.

Výnos ten zřejmě již zavádí toleranci. Ale chce, aby k ní docházelo v tichosti. Jen tam, kde se evangelíci sami hlásí, má se vyhověti jejich žádosti a má jim být dáno svolení, aby si opatřili modlitebny, bohoslužby, kazatele, fary, školy aj. Je to tichá, neveřejná tolerance, bez patentu, o niž císaři jde.

Není divu, že konservativní dvorská kancelář se nad takovým povolením tolerance pozastavovala a ráda by je omezila. Státní rada však schvaluje postup císařův.

Než záhy císař dospěl k poznání, že pouhé interní rozhodnutí bez veřejného ohlášení nestačí, a že naopak zprávy, přicházející do veřejnosti, informují veřejnost i nesprávně o císařově úmyslu. I dává císař 6. října svým rádcům k uvážení, nemělo-li by se jeho rozhodnutí přece jen vhodným způsobem dát i na veřejnost. Státní rada to doporučí a pán z Geblerů sepisuje článek ve formě oznámení pro noviny a v něm tlumočí císařovo rozhodnutí z 13. září, a císař vykládá 13. října dvorské kanceláři blíže své rozhodnutí z 13. září, trvá na něm a podotýká mimo jiné, že štola protestantů nemá náležitosti katolickému faráři, a ukládá dvorské kanceláři, aby článek, sepsaný Geblerem – podle obsahu již Toleranční patent – dala do novin, a aby vypracovala návrh oběžníků na jeho základě, kterými by císařovo rozhodnutí bylo oznámeno i úřadům. Dvorská kancelář uveřejnila článek jí zasláný v novinách a připravila návrh oběžníku. Tento návrh byl ještě zkoušen 20. října ve státní radě a upraven. Tak vznikl 20. října Toleranční patent v definitivní podobě.

A tu již byl tento definitivní Toleranční patent Nejvyšším rozhodnutím zaslán dvorské kanceláři a ta jej opatřila nadpisem »Josef II.«, aby bylo patrné, že je to císařův projev, a datem: »Ve Vídni dne 13. října 1781«, a byl pak bez všelikých podpisů jako okružní list rozeslán zemským úřadům. To je vlastní Toleranční patent. Ale v této podobě uchoval se jen v státním archivu a snad i někde u zem. úřadů. V tomto Tolerančním patentu prohlašuje císař Josef II. v první osobě, že přesvědčen jsa o škodlivosti všeho nátlaku na svědomí a o velikém užítku tolerance pro náboženství a stát, povoluje vyznavačům aug. a helv. náboženství a nesjednoceným Řekům soukromé vykonávání jejich náboženství. Katolickému náboženství se vyhrazuje přednost veřejných projevů náboženských. Vysvětluje pak blíže, co se tím míní: Nekatolickým poddaným, kde jich bydlí i ve vzdálenosti několika hodin 100 rodin, se povoluje, aby si vystavěli vlastní modlitebnu a školu. Pokud by neměli kde své modlitebny, mohou docházeti do nejbližší. Duchovní jejich směřují své domácí víry pastorovati a konati jejich veřejné pohřby, ale nesmějí brániti, aby nemocný jejich souvřec nemohl si povolati katolického duchovního. Jejich modlitebna nesmí míti zvonů, ani vchodu z ulice. 2. Směřují si povolati své učitele, podřízené státnímu dozoru školnímu. 3. Nekatolíci své duchovní, jež si sami vydržují, i sami si volí. Potvrzuje je konsistoř a. v. v Těšíně anebo v Uhrách, pokud nebudou míti sami svou konsistoř. 4. Štola je vyhrazena – jako ve Slezsku – dosavadnímu katolickému faráři. 5. Soudnictví nekatolíků ve věcech náboženských přísluší zemskému úřadu, doplněnému nekatolickým bohoslovcem. 6. Ve smíšeném manželství jsou dítky katolického otce a nekatolické matky vesměs katolické, z dítek nekatolického otce a katolické matky jen synové smějí býti evangelíci. 7. Nekatolíci připouštějí se ke koupi domů, k právu měšťanskému a mistrovskému, k akademickým hodnostem a civilní službě cestou dispense. Nemají býti nuceni ke katolickému způsobu přísahy ani ke katolickým obřadům.

Zemským úřadům bylo přikázáno, aby toto císařské rozhodnutí oznámily podřízeným úřadům tištěnými oběžníky a aby povolily tiskárnám, by oběžníky ty otiskovaly a šířily.

Toleranční patent v tomto znění, zasláném zemským úřadům, je vlastní Toleranční patent, ale zůstal veřejnosti neznám. Veřejnosti byl Toleranční patent oznámen zem. úřady zvláštními oběžníky, v nichž zemský úřad oznamuje, že císař Josef II. (v třetí osobě) povoluje snášelivost, jejíž obsah se tu skoro doslovně podle původního znění podává. A tyto oběžníky zemské vlády se obyčejně uvádějí jako císařův Toleranční patent. Obsahově je Toleranční patent s těmito oběžníky totožný, ale formálně přece jen se v drobnostech liší.

Pokud jde o obsah, výše již uvedený, je patrné, že Toleranční patent je proti dřívějším projevům císařovým – zvláště z 13. září – do určité míry zhoršen v neprospěch evangelíků a k vyvýšení katolické církve. Katolické církvi se vyhrazuje štola i evangelíků a tím se odnímá evangelickým duchovním, ve smíšeném manželství se poskytuje katolické církvi právo na $\frac{3}{4}$ všech dětí, a katolické církvi se zajišťuje právo pastorence evangelických nemocných, jestliže by o to nějak žádali. Těmito změnami byl rozvoj evangelické církve silně ohrožen: evangeličtí duchovní ponechání bez štoly, čímž uvrženi byli v chudobu, smíšené sňatky vedly ke ztrátě

značné části ev. dětí ve prospěch církve katolické, a ev. nemocní, zvláště v nemocnicích a v katolickém prostředí, byli vydáni pastorači katolických kněží.

Zemské vlády rozesílaly Toleranční patent, jak jim bylo přikázáno, tištěnými oběžníky v řečích v zemi obvyklých. Na Moravě byl rozeslán německy i česky 27. října. V Čechách však kníže Egon z Fürstenberka, nejv. purkrabí, dal jej rozšířit 30. října jen německy a nikoli česky. Když byl od císaře za to volán k odpovědnosti, omlouval se, že se domníval, že v Čechách se týká jen cizozemců, a že nebylo lze myslit, že by mezi českými poddanými, kteří vesměs se nazývají katolíky, byli evangelíci. Císař pohněván, dal počátkem r. 1782 knížete narychlo předvolat do Vídně s dvěma rady, aby tu byli o věci poučeni a aby pak bez prodlení se vrátili do Prahy. A nejvyš. purkrabímu bylo nařízeno, aby podle moravského exempláře v českém jazyku rozšířil patent neprodleně. S datem 30. října 1781 byl pak v tom znění i v Čechách rozšířen.

IV. Význam a důsledky Tolerančního patentu

Toleranční patent měli plný význam pro tajné evangelíky v Čechách a na Moravě. Pro Ašsko neměl významu, ježto tam byla zaručena plná svoboda tamním evangelíkům. Ve Slezsku rozšířil Tol. patent tamní toleranci jen nepatrnou měrou, při čemž svobody nadto již dříve povolené byly jim zachovány jako zvláštní slezské výsady. Pro země uherské a tudíž i pro Slovensko vyšel 25. října 1781 uherský Toleranční patent, spolu jako odpověď na žádost uherských evangelíků, již výše zmíněnou, z 29. dubna 1781. Uherským patentem bylo povoleno v uherských zemích totéž, co v zemích českých a rakouských, ale nadto zůstávaly jim zákony a privilegia, dříve jim povolené ve věcech náboženských, zachovány. Zemský sněm uherský z r. 1790–1 článkem 26 jim toleranční patent i výhody ty cestou zákonnou zabezpečil.

Tak Toleranční patent, ač měl účelem i stejnoměrné urovnání otázky náboženské ve všech zemích českých, rakouských a uherských, přece jen nezavedl jednotný postup v poměru k evangelíkům, ale přece se k němu přiblížil. Slezsku, ale zvláště Uhersku a Ašsku zůstaly značné výsady nad Toleranční patent. Jim proto patent ten mnoho nepřinesl. V plné míře přinesl úlevu evangelíkům v Čechách a na Moravě a v zemích rakouských. Ač ani pro ně neznamenal plnou svobodu ani rovnoprávnost, nýbrž jen snášlivost všelijak omezenou, znamenal pro ně nesmírně mnoho. Učinil rázem konec jejich pronásledování, zaručoval jim svobodu svědomí, dovoloval jim, aby se směli konečně veřejně hlásiti k svému náboženství a žiti podle svého přesvědčení, povoloval jim kazatele a učitele, modlitebny a školy – to vše byla pro tajné evangelíky, dosud bezprávné a zotročené, věc ohromného dosahu. Proto přirozeně přijali dar tento jako velikou milost a veliký dar boží s velikou vděčností.

Ale tu mimoděk dostavovaly se osvobozeným evangelíkům za tolerance vážné otázky, jež bylo třeba řešit. Souvisely s dalším omezením evangelické svobody. Evangelíkům nebylo Tolerančním patentem dovoleno hlásiti se k vyznání otců, k Jednotě bratrské, k víře Beránkově, ani k církvi české podobojí. Josef II. dovoloval ve shodě s ustanoveními, platnými v Německé říši, ve svých zemích vedle pravoslavi jen vyznání augšpurské a helvetské. Šloť císaři o jednotnost v celé říši a nerespektoval svérázný dějinný vývoj otázky náboženské v českých zemích. Proto omezoval svobodu náboženskou na vyznání, připuštěná v říši. Ale čeští evangelíci neznali ani vyznání augšpurské ani helvetské. A tu bylo jim těžko se rozhodovati. A k tomu přistupovala další otázka: Odkud vzít kazatele? Císař dovoloval českým evangelíkům povolávat kazatele z Uher, ale nikoli z Pruska, kde byli emigrantští stavové a kazatelé. Byli tedy čeští a moravští evangelíci odkázáni na Uhersko, tedy především na slovenské kazatele, s nimiž zvláště moravští evangelíci měli nejvíce styků.

Však šlo nejprve o Moravu. Tu nejprve zvěděli o toleranci a nejdříve se počali organizovat a nejdříve pomýšleli na povolání kazatelů. A ti obracejí se nejprve na superintendenta Torkoše v Modré a na superintendenta Čerňanského ve Štávnici. Nejprve na Vsetíně dochází ke krokům v tom směru. Snad již před 27. říjnem evangelíci Vsetínští hlásí se

o kazatele. Již 11. listopadu povoluje krajský úřad v Hradišti Vsetínským kazatele. Přichází Jan Hrdlička, potomek Českých bratří, rodem z Modré, dosud působící ve Středě. Přijal povolání Vsetínských 10. prosince 1781 a vykonal na Vsetíně své bohoslužby – první v Čechách i na Moravě i v zemích rakouských – již 25. prosince 1781. Do R o u š t k y pak přichází již v prosinci 1781 Ondřej Sloboda a koná své bohoslužby již 1. ledna 1782, v H o š ť á l k o v é pak kazatel Orgon rovněž je koná 1. ledna 1782. Jsou to vesměs evangeličtí kazatelé a. v., kteří tak přicházejí, aby tak pokračovali v práci tajných kazatelů slovenských, kteří dotud s mnohým nebezpečím obstarávali tajně duchovní péči o moravské tajné evangelíky.

Ale někteří evangelíci na Moravě jsou již jinak orientováni. Mají styky, jak jsme již viděli, se zahraničními ref. kazateli a příbuznými a známými v Uhrách. Byli to především N o s i s l a v š t í, O l e š n i č t í, P r o s e t í n š t í, J a v o r n i č t í a K l o b o u č t í. A ti, majíce na vybranou mezi aug. a helv. vyznáním, jsou již těmito styky vedeni k tomu, aby hledali své kazatele nikoli mezi slovenskými kazateli aug. vyznání, nýbrž mezi reformovanými. K tomu přispívá i to, že zevní bohoslužební způsob slovenský a. v. je mnohým moravským a českým tajným evangelíkům příliš obřadný a připomíná příliš na katolictví. Již z doby bratrské vede je tradice k jednoduchému bohoslužebnímu způsobu. Nadto zvykli si v době pronásledování tím více prostinkému způsobu bohoslužeb a vzrostl v nich odpor ke všemu obřadnictví. Zduchovněli. A tu způsob slovenský a slezský, poměrně silně konservativní, pokud šlo o způsoby bohoslužební, připomínal jim příliš katolictví. Proto byl jim mnohem vítanější způsob reformovaný. Věřoucné stanovisko vystupovalo méně do popředí. Zato byli proti hořícím svíčkám, liturgickému zpěvu, křížování, ozdobám kostelním a i proti úpravnějšímu účesu a šatu duchovenstva. A ovšem byli pro lámání chleba a proti oblatkům. A tak i z těchto důvodů byl jim reformovaný způsob značně bližší. A tak hledají reformované kazatele, co možná znalé českého jazyka, aby jim byli duchovními správci. Již někdy koncem října či počátkem listopadu předkládají evangelíci v Kloboukách, N o s i s l a v i, O l e š n i c i, P r o s e t í n ě a D a l e č í n ě (u Veselí) žádost císaři, aby směli utvořit ev. sbor. helv. vyznání. Žádost jejich byla 9. listopadu 1781 poslána z Vídně moravskému guberniu k šetření. Již 17. prosince 1781 zjišťovala komise v Kloboukách počet evangelíků, v N o s i s l a v i pak 31. prosince. Na obou místech ev. lid se hlásí ke kalvinskému náboženství.

Mezitím i v Čechách tvoří se nové evang. sbory a volají po kazatelích. První sbor ev. v Čechách vzniká v K r u c e m b u r k u. Již 3. prosince 1781 píše do Modré superintendentu a. v. Torkošovi o kazatele. Skoro současně tvoří se sbory i na Rychembursku. V K r o u n ě se scházejí evangelíci již 28. listopadu a pečují o založení sboru, v T e l e c í m pak scházejí se již 25. listopadu a hlásí se za evangelíky reform. vyznání. Vrchnost rychemburská, Filip hrabě Kinský, píše 2. ledna 1782 superintendentu Szalayovi do Miškovce o reformovaného kazatele. A další žádosti docházejí do Debrecína i Miškovce. Způsobují velké překvapení. Nečekali, že by Čechové a Moravani volali chtěli reformované kazatele. Měli za to, že mají sklon spíše luterský. Ale jsou mile překvapeni a pečují o kazatele reformované pro Čechy z řad kazatelů, znajících československy.

Zatím přicházejí na Moravu a do Čech další slovenští kazatelé a. v.: Do Jaseně přichází 22. února 1782 Martin Marček, do Rusavy 18. května 1782 Ondřej Lehotský, do Vel. Vrbky v červenci 1782 Ondřej Škultéty, do Hodslavic Jan Michalec, do Zádveřic Matěj Bystřický, do Ratiboře Samuel Nikolaides a pak Sam. Puchovský, do Pržna Michal Szolnensis v roce 1782. Do Čech pak přichází jako první kazatel evangelický Jan Láho 28. května do Sázavy a 29. května do Krucemburku, do Trnávky Jan Csonka 13. listopadu 1782, do Ctiněvsi (Lipkovic) 10. prosince 1782 Samuel Pulliny, do Křížlic koncem prosince 1782 Štěpán Šimko, do Prahy Jiří Ribay 18. září 1782 a pak Mat. Markovic 17. prosince 1782.

Ale již i reformování kazatelé běrou se do Čech a na Moravu. Debrecínští určili k tomu především Michala Blažka, Slováka, rodem ze Senice, vzdělaného v Debrecíně, tenkrát na studiích v Holandsku v Utrechtu. I vrací se, aby poslechl volání. Ve

Vídni setkávají se s ním dva zástupci nosislavští, hledající kazatele ref. pro Nosislav. I ujednávají s ním, že se ujme práce mezi nimi. Přicházejí do Nosislavi před 2. zářím 1782.

A hned nato 2. září přichází na Moravu do Javorníka Štěpán Breznay, rovněž znalý českoslov. jazyka. V září pak přichází i Fr. Kovács do Rychmburka a odtud do Krouny. Mich. Viczencz pak v září 1782 dochází do Svratouchu a Joel Jessenius 13. října 1782 do Chvaletic. Pavel Šlachta pak přichází v říjnu 1782 do Klobouk. Jsou to vesměs reformovaní kazatelé, znalí čsl. jazyka. Jen v malé asi míře znali slovensky další reformovaní maďarští kazatelé, z nichž Štěpán Balla koncem roku přichází do Vanovic, Martin Elek do Nov. Města a Sam. Sallay do Prosetína.

Tak již v r. 1782 vznikly četné sbory v Čechách a na Moravě, které jsou opatřeny kazateli československými anebo aspoň více nebo méně znalými čsl. jazyka. Do nich přišlo totiž do konce r. 1782 asi 16 kazatelů a. v. ze slovenské církve a. v. a 9 z církve reformované. Ale právě tito reformovaní kazatelé získávají si půdu svými prostými způsoby bohoslužebními. A tu již četné nově se tvořící sbory přejí si právě reformované kazatele.

Počet přihlásivších se evangelíků do konce r. 1782 je již tak značný, že budí překvapení. Nečekalo se tolik evangelíků. A proto vláda snaží se zabránit dalšímu jejich vzrůstu tím, že od počátku r. 1783 ztěžuje přihlášky, činíc podmínkou šestinedělní cvičení v náboženství na katolické faře. Ale přesto počet evangelíků roste.

V roce 1783 přichází již 33 reformovaných kazatelů do nových sborů, kteří je volají, ale již jen 4 evang. kazatelé a. v. Reformovaní přicházejí zvláště z Miškovce a částečně z Debrecína. Kazatelé z Miškovce odeslaní jsou jmenovitě z kruhů dospívajících studentů bohosloví ze Šárošpataku. Nebylo totiž již ref. duchovních zapracovaných, kteří by znali československy a byli ochotni jít do Čech a na Moravu. A tu superintendent Szalay a rektor školy šárošpatacké obrátili se na maďarské studenty bohosloví v Šárošpataku, kteří československy ani neznali, a povzbudili je, a probudili v nich nadšení pro práci v nových sborech českých a moravských. A tu přicházejí mladí Végh, Szalay, Tardy, Nagy, Molnár a četní jiní maďarští bohoslovci, a ujímají se práce v četných nových tvořících se sborech tolerančních, ač sami česky neznají. Ale učí se rychle a věnují se své práci s nadšením. Mnozí sice vracejí se zpět, znaveni nesnadností práce a těžkými poměry, ale mnozí zdomácnují. A počet tolerančních evangelíků roste. V prvních asi třech letech je českých evangelíků a. a h. v. v Čechách a na Moravě již asi 70 000. Koncem roku 1787 se počítá v Čechách bez území ašského, jež tvoří celek pro sebe, uprostřed obyvatelstva, čítajícího 2 757 910 duší evangelíků a. v. 10 237 ve 12 sborech (9 českých a 3 německých), z nichž je Čechů asi 7 000, a 33 975 ev. ref. v 36 sborech. Na Moravě bylo tenkrát uprostřed 1 160 000 obyvatel 12 000 českých evangelíků a. v. v 10 sborech a asi 25 000 reformovaných v 15 sborech, Bylo tedy všech českých evangelíků 77 975, z nich asi 19 000 a. v. a 59 000 h. v. uprostřed 3 917 910 obyvatel. Od 1. dubna 1784 byli tito evangelíci zorganizováni ve 4 superintendence, českou a. v., českou reformovanou, moravskoslezskou a. v. a moravskou reformovanou. Od listopadu 1784 byly superintendence rozděleny v senioráty se seniory v čele. V čele celé církve toleranční byla postavena vládou od r. 1784 konsistoř a. v. v Těšíně, jež byla r. 1785 přenesena do Vídně a byla rozšířena i o konsistoř h. v., s katolickým společným předsedou. Vzdělání nabývali čeští bohoslovci a. v. v Trenčíně, Modré aj., a zvláště v Bratislavě, reformovaní v Pápě Kečkemetu a zvláště v Šárošpataku a Debrecíně. Od r. 1814 chodívali čeští evangelíci na přípravné studium do ev. gymnasia v Těšíně a od r. 1821 na bohoslovecký ústav ve Vídni.

V. Od doby toleranční dodnes

V poměru k tomu, že před 160 lety před bělohorskou pohromou byl celý český národ z 9/10 evangelický a jen 1/10 byla katolická, jest 70 000 českých evangelíků v době toleranční počet arci velmi skrovný. Ale tehdejší katolickým kruhům církevním a vládním, které se domnívaly, že kacířství v českých zemích je skoro vyhubeno, byl to přece počet překvapující. A vskutku, když si uvědomíme, co všecko musili tajní evangelíci po 160 let

vytrpět, jak rafinovaně bylo po nich slíděno, jak byli stíháni, jak bezmocní byli proti všemu násilí, jež na nich bylo pácháno, je počet 70 000 číslo imponující.

A tím více imponuje kvalita těchto 70 000. Nebyla to maličkost protrpět všechno stíhání, pronásledování, útisky, nebezpečí – a přece si uchovat víru otců, staré české ev. knihy a v době toleranční k této víře se přihlásiti. Statisíce, ba miliony v českém lidu to nedovedli: Podlehli nátlaku a aspoň naoko stali se katolíky, aby se uchránili pronásledování, ale pak se jejich rodiny pokatolili. Ale 70 000 z nich přece vytrvalo. Nelze neskloniti se s úctou před těmito 70 000.

Ale jaké byly mezi nimi poměry? Byl to skoro vesměs venkovský lid, tenkrát trávající ponejvíce v chudých, tísnivých poměrech, ztížených robotou a teprve uvolněný z poddanství, sedláci, domkáři, podruhové, ovčáci, mlynáři, drobní měšťané. Byli tedy ponejvíce chudí. Ale byli to z valné části lidé nadšení pro lepší duchovní život podle evangelia, v tradicích otců, podle svého svědomí, a ochotni proto i k obětem, jíti proti proudu a snášeti i útisky. A to byla veliká věc. Je patrné, že to byli z valné části lidé prostí, ale zásadní, rozhodní, vychovaní v tradicích Jednoty bratrské a církve podbojí. Ne že by byli všichni takoví a dokonalí. Bylo mezi nimi mnoho takových, kteří byli strženi proudem anebo šli s ostatními z důvodů jen protikněžských a protiřímských, negativních. Byli to lidé chabí duchovně, plevy mezi pšenicí, kterým šlo o to, aby nemusili platit štolu. Anebo jiní z nich byli zase lidé umínění, anebo i blouzniví, kteří nábožensky, sami sobě ponechaní, upadli v blouznivství. Tak byla církev evang. toleranční jako hlaveň vychvácená z ohně, jako budka na vinici na místě někdejšího slavného chrámu. Byly mezi nimi četné nedostatky, ale byl mezi nimi přece jen i život, krásný život, nadšení pro pravdu, pro Krista, pro království boží. Byli mezi nimi mnozí, kteří byli solí země a světlem svému okolí. A to je něco nesmírně cenného. Byli mezi nimi lidé duchovně zralejší, samostatnější, rozhodnější, zásadnější než jiní v okolí. Takoví lidé vždy znamenají mnoho a bylo lze očekávat, že z nich může mnoho dobrého vzrůst.

A jací byli první jejich kazatelé? Byli mezi nimi výborní lidé: Hrdlička, Blažek, Láho, Markovic, Végh, Szalatnay, Tardy, Nagy, Leška a četní jiní; lidé obětaví, kteří šli, aby se sebezapřením konali dílo na místech nadmíru nesnadných. Přišli do nových, chudých sborů, kde nebylo far, ani kostelů, ani škol. Neměli kde bydlet. Musili se namnoze spokojit světničkou v selském domku v podruží, komorou, často vlhkou, chladnou, neklidnou. Příjmy jejich byly skromné, 300 zl., a to na papíře, ve skutečnosti daleko méně. Štoly téměř nebylo. Pokud byli svobodní, mohli ještě s tím vystačit. Ale ženatí, s rodinou, vesměs třeli bídu. Ze začátku sice ev. lid vycházel jim vstříc s dary v potravinách, mléce, máse, chlebu atd. Ale obětavost v dobách nesnadných, zvláště válečných, nerostla, nýbrž pomíjela, a kazatelé ocit'ovali se v poměrech velice bídných. Tím více je nutno obdivovat se těm, kteří i v takových poměrech obstáli.

Tehdejší kazatelé byli ponejvíce směru konservativního, pravověrného, konfesijního, horliví v církevní práci, pastorační, a nalézali oporu i v představenstvu neboli staršovstvu svých sborů, kteří toužili po duchovním životě a jeho vzrůstu. Kazatelé musili své sbory od základu budovat. Pečovali o stavby církevních budov, o příspěvky salární, a ovšem o duchovní vzrůst sboru. S počátku byli odkázáni sami na sebe, později pracovali za vedení superintendentů a seniorů. Ale byla. to vždy práce průkopnická, kterou první kazatelé konali. Usnadňována byla láskou a úctou členů sboru, ale mnohdy také znesnadňována lhostejností a odporem nehodných.

Mezi kazateli byli ovšem, také lidé chybující. Byli mezi nimi jednotlivci pánovití, prchliví, hledající svých věcí, anebo i podléhající pití, ne dosti duchovní. Bylo to ke škodě církve. Ale byli to jen nečetní jednotlivci. Vcelku nutno uznat, že první kazatelé svou obětavostí až do krajnosti a horlivosti zasloužili se velice o malé počátky toleranční církve.

Nutno ovšem pamatovati, že to byli d n o v é m a l ý c h p o č á t k ů . Není to doba vrcholná, nýbrž doba počátků a prvého probouzení a oživení. Toleranční evangelíci vyrostli bez duchovní péče, bez vlastních sborů, bez pastorační, bez soustavné výchovy evangelické. Jest ku podivu, že z nich vyrostlo tolik krásných lidí za těch poměrů. Ale lze rozumět, že mnozí z nich byli slabí a chatrní. Ale vcelku bylo mezi tolerančními evangelíky mnoho života.

Proto lze sledovati z malých těch počátků přece jen z d r a v ý v z r ů s t , ač poměry nebyly vzrůstu tomu příznivé. Toleranční zákony od počátku stavěly evang. církve na místo podřadné, dopřávající jí jen omezenou snášenlivost vedle protežované církve katolické, jediné státem plně uznávané a plně respektované. Zmíněná již ustanovení o štole, o smíšeném manželství, o kostelích bez věží a zvonů, o pastorech, omezení tolerance na aug. a helv. vyznání, nepřipuštění jména Českých bratří a zavedení šestinedělního cvičení a četná jiná ustanovení směřovala k ponížení ev. církve a k jejímu zeslabení. Vskutku omezení ta docílila, že po prvním rozmachu v době tolerance české ev. církve a č. h. v. valně nerostla, nýbrž jen živořila. V letech 1855–6 bylo v Čechách českých evangelíků a. v. 9 842 v 10 sborech a 4 filiálkách, a 56 689 evangelíků reformovaných v 38 sborech a 5 filiálkách uprostřed obyvatelstva, čítajícího asi 4 650 000, na Moravě pak bylo mezi 1 800 000 obyvatel 16 514 českých evangelíků a. v. v 10 sborech a 1 filiálce, a 36 205 evangelíků reformovaných v 19 sborech a 1 filiálce, celkem tedy 26 356 českých evangelíků a. v. a 92 894 h. v., celkem 119 250 uprostřed 6 450 000 obyvateli v Čechách a na Moravě. Církve evangelická tedy, i všelijak omezovaná a zeslabovaná, přece jen žila a dožívala se pak poměrů příznivějších a osvědčovala se uprostřed českého lidu tichým, ale význačným činitelem.

Její působnost až do r. 1848 a i pak po řadu let jevila se jen v tichosti a zůstávala nepovšimnuta širší veřejností. A přece nemohlo býti bez užitku pro celý národ, když v něm rostly hloučky lidí zásadních a opravdových. Však jednotlivci z nich budili i veřejnou pozornost. Především Fr. Palacký, rodem z Hodslavic, a s ním spolu rodáci slovenští, v kruzích českých zdomácnělí, Kollár a Šafařík. Ale i tichý, nepovšimnutý život ostatních tisíců evangelického lidu nelze podceňovat.

Čeští evangelíci jsou zřejmě všude ž i v l e m z d r a v ý m , který navazuje na náboženský život svých otců, Jednoty bratrské a novoutrakvistů, a tím vůbec na svobodný a samostatný život předbělohorský. Jsou proto pravidelně živlem pokrokovým, národně cítícím, demokratickým, dychtícím po vzdělání, mravně opravdovým a nábožensky živým a horlivým ve smyslu české náboženské tradice husitské a bratrské. Jsou to husité a Bratří naší doby, sice nikterak dokonalí, ale směřující k vyššímu životu. Takoví lidé mají význam nemalý v našem lidu, i když je jich hrstka, a i když jich není vždy vidět.

A mají význam tím větší, když nabývají větší volnosti a svobody a když pak rostou a se vzímají. Již léta 1848 a 1849 přinesla i evangelíkům rozšíření snášenlivosti, v letech pak 1861 a 1868 dospěli téměř k úplné svobodě a rovnoprávnosti. Zvláště byla odstraněna ponižující ustanovení o sňatcích smíšených, o štole, o titulu pastorů, o toleranční podobě modliteben, o zákazu věží atd. Jedno ovšem zůstalo: rozdělení v aug. a helv. vyznání a odepření názvu Českých bratří. Byla to věc, která byla pocítována čím dále tím tíživěji. V roce 1848 čeští evangelíci se snažili, aby zjednána byla náprava. Ale pro odpor vládní nedosáhli cíle. Vláda naopak oddělovala aug. a helv. vyznání navzájem. Ale jinak dosahovali evangelíci postupně dalších úlev. Také sociální poměry nabývaly pro evangelickou církev postupně rázu příznivějšího v tom směru, že vzrůstající doprava železniční a vzímající se pohyb obyvatelstva vedly k tomu, že venkovské obyvatelstvo se stěhovalo silněji do měst a zvláště do Prahy, a tak i čeští evangelíci. A tak v druhé polovině 19. století vzrůstá čím dále tím více počet českých evangelíků v městech, a tu rostou nové sbory. Je to důležité proto, že v městech jako místech čilejších a pokrokovějších evangelíci nalézají půdu značně příznivější než v konservativních kruzích venkovských. A tu již silněji se ocitají v popředí v kulturním, sociálním, politickém a národním životě a získávají si sympatie širokých vrstev jako dědicové husitů a Bratří, jejichž dějiny Palacký postavil českému lidu před oči.

Postupující v tom směru, čeští evangelíci a. i h. v. sami se snaží napravití o s u d n é r o z d ě l e n í českých evangelíků a vnučení cizího jména. Současně šlo jim o spojení obou větví evangelických na základě domácí tradice. Usilovali o to r. 1848 a pak zase zaměstnávali se tou otázkou v roce 1863, a pak r. 1903 a 1907. Ale vláda se tomu vzpírala. A tak nedocházelo k spojení. Naopak vedle těchto hlavních dvou větví církve toleranční zatím vznikaly

a rostly misijní prací zahraniční v českém lidu menší denominace, ochranovská Jednota bratrská, církev svobodně reformovaná a církev baptistická. Ale právě vzrůst drobných církví tím více ukazoval potřebu sjednocení. Ale teprve světová válka a převrat z r. 1918 umožnil, aby, když odpor habsburské vlády pominul, za nastalé plné svobody v republice čeští toleranční evangelíci se sešli v jedno, jak již Komenský si přál jednotu českých evangelíků. Na generálním sněmu všech českých evangelíků a. a h. v. z Čech, Moravy a Slezska dochází 18. a 19. prosince 1918 k radostnému sjednocení všech českých evangelíků a. a h. v. na základě domácí tradice. Sjednocují se v církev jedinou, Českobratrskou evangelickou, a tak vlastně teprve tu docházejí cíle, který měli na mysli v době toleranční: tvoří jednotnou církev českou ve smyslu domácí husitské a bratrské tradice. Není divu, že to byla chvíle radosti.

M e n š í d e n o m i n a c e, vzniklé misijní prací, Jednota bratrská, svobodně reformovaná, která od převratu přijala jméno Jednoty Českých bratří, baptisté, zvaní Jednotou Chelčického, a metodisté, nově vzniklí po převratu, zůstávají ještě mimo sjednocenou církev Českobratrskou evangelickou. Ale jejich poměr k církvi Českobratrské je přátelský a sbližování a sjednocení jich pro příště není vyloučeno.

Důležité je, že církev toleranční, dědička někdejší církve české podobojí a Jednoty bratrské, působí nyní od r. 1918 v českém lidu pod jménem jí příslušným a není již vázána na jméno cizí, které nedosti správně ji označovalo a odcizovalo vlastnímu národu a tím ji udržovalo stranou českého života lidového. Od té doby působí Českobratrská církev ev. jako významný domácí činitel uprostřed svého lidu. A to umožňuje její čilejší vzrůst a zvyšuje její význam.

Před převratem r. 1918 čítala církev česká ev. a. v. 33 941 duší, reformovaná 125 434, celkem 159 375 duší. Od té doby nastal značný přesun, zvláště při sčítání obyvatelstva r. 1921, kdy vzrostla tu nová církev československá a veliký počet prohlásil se bez vyznání. Ti, kteří toužili po vroucnějším a hlubším životě náboženském ve smyslu domácí tradice, připojili se k církvi evangelické. A tak silně vzrostla Českobratrská církev evangelická. Čítá dnes již skoro 300 000 duší ve 158 sborech, 27 filiálkách a 189 kazatelských stanicích. A počet ten stále roste. Vedle ní jsou tu i zmíněné denominace menší, čítající dohromady asi 25 000 duší. Připočteme-li pak i evangelíky slovenské a. v. a h. v., německé, polské a maďarské, čítají evangelíci v naší republice již více než 1 milion a sto patnáct tisíc duší.

Jsou vesměs a zvláště čeští evangelíci uprostřed svého lidu živlem, který vyniká nad své okolí náboženskou vroucností, mravní opravdovostí, demokratičností, pokrokovostí, láskou k svému národu a k jeho dějinám. Čeští evangelíci ztělesňují v sobě tradiční český náboženský život husitský a bratrský a směřují – přes všechny své nedostatky – přece jen k vyššímu, lepšímu životu, staví si cílem království boží uprostřed českého lidu a celého lidstva.

Čítají mezi sebou četné vynikající osobnosti ve světě náboženském, vědeckém, literárním, národohospodářském, sociálním i politickém. Na prvním místě i presidenta republiky T. G. Masaryka. Pracují k tomu, aby život našeho lidu víc a více se navazoval na poměry doby předbělohorské a aby se v něm splnila tužba jejich patriarchy J. A. Komenského:

Živ buď národe, posvěcený Bohu, neumírej, mužové Tvoji ať jsou bezpočtu!

Znění Tolerančního patentu

Zásadní rozhodnutí o toleranci a směrnice, podle nichž mělo postavení nekatolíků býti upraveno, obsahuje list císaře Josefa II. dvorské kanceláři ze dne 13. října 1781. Přesné znění patentu, tj. oběžníku dvorské kanceláře zemským vládám, nařizujícího vyhlášení tolerance, bylo však ve státní radě stanoveno teprve dne 20. října a expedováno o několik dní později; oběžník tento byl však rovněž opatřen datem 13. října. Dolejší znění Tolerančního patentu, jak byl upraven ve státní radě, vyjímáme z knížky Gustava Franka: Toleranční patent (ve Vídni 1881), s. 28–31, přičemž jsme překlad na některých místech podrobili opravě.

Josef II.

Veškerým c. k. zemským úřadům.

»Milí věrní! Jsouce přesvědčeni jednak o škodlivosti všeho nátlaku na svědomí a jednak o velikém užítku, kterýž pro náboženství a stát pochází z pravé křesťanské tolerance, viděli jsme se pohnuti, vyznavačům augsburského a helvetského náboženství, pak nesjednoceným Řekům povolití všude soukromé vykonávání jejich náboženství bez ohledu na to, zdali kdy stávalo nebo kdy zavedeno bylo čili nic. Katolickému náboženství samojedinému má zůstatí přednost veřejného náboženského vykonávání, obojímu protestantskému náboženství však, jakož již stávajícímu nesjednocenému řeckému má na všech místech, kde se to podle níže uvedeného počtu lidí a podle možnosti obyvatelů učiniti dá, a kde nekatolíci práva veřejného vykonávání náboženství nepožívají,^{*)} soukromé vykonávání dovoleno býti. Zejména pak svolujeme k tomu:

Předně: aby nekatolíčtí poddaní, kde žije 100 rodin, byt' i v místě modlitebny anebo duchovního správce nebydlely, nýbrž část jich byla vzdálena několik hodin, směli sobě vystavěti vlastní modlitebnu a mimo to školu; vzdálenější pak do nejbližší, však v c. k. dědičných zemích se nacházející modlitebny, kolikrátkoli by chtěli, se vypraviti mohou, též jejich duchovní z dědičných zemí svých domácích víry navštěvovati a jim i nemocným potřebným vyučováním, duchovním a tělesným potěšením přísluhovati, však nikdy, pod uvarováním nejtěžší odpovědnosti, nemají překážeti, aby tím aneb oním nemocným dožádaný katolický duchovní povolán nebyl.

Co se týče modlitebny, nařizujeme výslovně, aby, kde toho ještě není, taková modlitebna neměla žádného zvonění, žádných zvonů, věží, ani veřejného vchodu z ulice, jenž by chrám představoval, jinak však mohou ji, z jakékoli hmoty chtějí, vystavěti, též posluhování jejich svátostmi a vykonávání služeb Božích jak v místě samém tak přenášením jich k nemocným v příslušejících filiálkách, potom veřejné pohřby s průvodem jejich duchovního mají býti úplně dovoleny.

Za druhé: zůstává se jim na vůli, aby ustanovovali své vlastní učitele, kteříž od sborů vydržování býti mají, na kteréž však naše tamnější školní ředitelství má dohlížeti, co se vyučovacího způsobu a pořádku týče. Podobně povolujeme:

Za třetí: nekatolickým obyvatelům nějakého místa, jestliže své duchovní správce sami vydržují, volbu jich, kdyby to však vrchností na se vzítí chtěly, musely by ovšem požívatí práva praesentačního; potvrzení vyhrazujeme si však tím způsobem, že, kde se protestantské konsistoře nacházejí, toto potvrzení jimi, a kde jich není, buďto protestantskými konsistořemi trvajících již na Těšínsku anebo v Uhrách uděleno býti má, pokud by toho okolnosti nevyhledávaly, aby v zemích byly zřízeny vlastní konsistoře.

^{*)} Tuto dodatečnou větu vsunula státní rada vzhledem k církevním poměrům ve Slezsku.

Za čtvrté: štolní poplatky zůstanou, jako ve Slezsku, vyhrazeny řádnému faráři (parcho ordinario).

Za páté: Soudnictví ve věcech náboženství, nekatolíků se týkajících, milostivě ukládáme našemu politickému zemskému úřadu s příbráním jednoho anebo druhého z jejich duchovních a bohoslovců, kterýž má podle jejich náboženských zásad věc posouditi a rozhodnouti, proti čemuž však se zůstavuje odvolání k našemu politickému dvorskému místu.

Za šesté: Od dávání dosud obvyklých reversů při sňatcích se strany nekatolíků v příčině vychování jejich dětí v římskokatolickém náboženství má se od nynějška úplně upustiti, poněvadž při katolickém otci všechny dívky, jak mužského tak ženského rodu mají býti vychovány beze všeho dotazování v katolickém náboženství, což se za přednost panujícího náboženství pokládá, kdežto naproti tomu při protestantském otci a katolické matce dívky pohlaví následovati mají.

Za sedmé: Nekatolíci by mohli příště dispensací býti připuštěni ke koupi domů a statků, k právu měšťanskému a mistrovskému, k akademickým hodnostem a civilním službám, a nemají býti přidržováni k žádnému jinému způsobu přísahání než k tomu. jenž se s jejich náboženskými zásadami srovnává, ani k obcování průvodům anebo služebnostem panujícího náboženství, leč by sami chtěli. Také se má bez ohledu na rozdíl náboženství při všech volbách a všelikém propůjčování služeb, jak se u Našeho vojska denně beze vši závady a s velikým prospěchem děje, zevrubný zřetel vzíti jedině na poctivost a způsobilost uchazečů, pak na jejich křesťanské a mravní obcování. Podobné dispensace k nabytí držebnosti, pak práv měšťanských a mistrovských buďtež v poddanských městech krajskými úřady, v královských a věnných městech pak, kde zemští komoři jsou, těmito, a kde jich není, Naším zemským guberniem (zemským hejtmanstvím) beze všeho ztěžování udělovány. V případě však, že by se při dožádaných dispensacích vyskytly překážky, pro které by měly býti odepřeny, budiž o tom pokaždé našemu guberniu (zemskému hejtmanství) a od vás sem podána zpráva spolu s důvody k vůli opatření sobě Našeho nejvyššího rozhodnutí.

Kde však běží o občanské právo vyššího stavu, tam necht' udělí dispensaci po předchozím vyslechnutí zemského úřadu Naše česko-rakouská dvorská kancelář.

Toto Naše nejvyšší rozhodnutí oznámíte krajským úřadům, městským radám a panstvím zvláště tištěnými oběžníky, kterých větší počet než obyčejně jindy vydán býti má, tamním nakladatelským knihtiskařům pak dáte povolení, aby každému, kdo jich žádá, takové tištěné oběžníky vydati směli a tak dostatečné rozšíření i v jiných zemích umožnili.«

Ve Vídni dne 13. října 1781.